

Framtider

TIDSKRIFT FRÅN INSTITUTET FÖR FRAMTIDSSUDIER 3/2011

Tema
hav

3/2011 Tema hav

Jordens yta täcks till över 70 procent av vatten, varav 98 procent är hav. Här bjuds en fantastisk artrikedom och väldiga variationer i livsmiljöer. I dag vet vi att en betydande del av jordens första livsformer uppstod i havet för ett par miljarder år sedan – dess miljöer var helt enkelt mer gynnsamma än vad dåtidens instabila landmassa erbjöd.

Den försokratiska filosofen Thales tanke om vattnet som jordens urämne, varifrån allt annat hade sitt ursprung, kan alltså, åtminstone i mer bildlig mening, sägas gälla fortfarande. Hans föreställning att jordklotet flyter på vatten har vi dock lämnat bakom oss.

Vår nyfikenhet på havets natur och tillstånd påkallar förstas naturvetenskaplig kunskap. Men havet är också skådeplats för politiska, ekonomiska och andra samhällseliga processer. I detta nummer av *Framtider* vävs perspektiven in i varandra när författarna belyser havens framtid.

Klimatförändringarnas geopolitiska följder för Arktis kartläggs av Annika E. Nilsson. Fiskepolitikens förmåga att kraftigt rubba havens ekosystem, som Kerstin Johannesson skriver om, är en annan brännande fråga. Plastsörpans (eller snarare plasticsoppans) vandring uppåt i näringskedjan, i kombination med dess förmåga att dra till sig miljögifter, är ett tredje, oroväckande

exempel som beskrivs av Daniel Hansson.

Vi står onekligen inför svåra utmaningar när det gäller tillstånden i våra hav – denna globala kollektiva nyttighet som så ofta utsätts för rovdrift. Men Henrik Österblom ser även förändringsvilja växa fram och lyfter fram tre ”superhjältar” som ger hopp om bättring. Mer dystertycks prognosen för att få stopp på piraterna utanför Somalias kust – Stefan Amirell ser ingen omedelbar ljusning i ett land utan fungerande statsapparat där det krävs en återuppbyggnad från grunden.

Sjöfartens utomordentliga betydelse för Sverige och Europa de senaste femhundra åren är något av en historiens ”doldis”, menar Leos Müller. Han slår dessutom ett slag för de miljövänliga segelfartygens återkomst på världshaven.

I numret kan du också läsa om den nyss avslutade statliga Vanvårdsutredningen. För första gången har utredarna intervjuat de drabbade foster- och barnhemsbarnen själva om vad de utsatts för. Skribenten Johanna Sköld har själv arbetat med utredningen. Och i *Framtider Essä* reflekterar Urban Lundberg över den svenska ubåtsfrågan, trettio år efter U137:s grundstötning utanför Karlskrona.

Slutligen ett varmt tack till alla prenumeranter som besvarat den läsarenkät vi skickade ut under sensvåren. Resultaten presenteras i nästa nummer!

FOTO: PÅR ZETTERBERG

Framtider ges ut av *Institutet för Framtidsstudier* och utkommer med fyra nummer per år. **Prenumerationsavgiften** 100 kronor (varav moms 5,66 kronor) per år, inbetalas på postgiro 701633-0. Ange namn och adress.

Framtider distribueras gratis (i ett exemplar) till folkbibliotek samt till bibliotek vid gymnasier och folkhögskolor i Sverige.

Ansvarig utgivare: Joakim Palme
ISSN: 0281-0492

Redaktion: Susanne Alm, Annika Berg, Lena Eriksson, Sabina Nilsson, Mattias Tydén, Hanna Zetterberg Struwe och Leif Åberg

Grafisk form: Johan Cnattingius /www.kingston.se

Tryck: Åkessons Tryckeri AB, Emmaboda, 2011

Adress: Institutet för Framtidsstudier, Box 591, 101 31 Stockholm

Besöksadress: Holländargatan 13, Stockholm

Telefon: 08-402 12 00
Fax: 08-24 50 14

E-post: red@framtidstudier.se
Hemsida: www.framtidstudier.se

I detta nummer presenteras tre verk ur serien *Observationer på öppet hav* av konstnären Anna Ling. Serien består av tolv tuschteckningar som visar havet efter Beauforts tolvgradiga vindskala, från stilltje till orkan. Ling fascineras av poesin i den visuella läsning och bedömning som denna vetenskapliga metod från 1800- talet bygger på.

Anna Ling arbetar främst med teckning, i längre eller kortare serier. Tekniken är ofta avskalad med en karaktäristiskt renodlad linjeestetik. Mer måleriska variationer förekommer också, företrädesvis i svartvitt. Motiven hämtas exempelvis från naturvetenskapliga studier, det arkitektoniska stadsrummet eller filmvärlden. Bilderna är inte sällan uttalat politiska kommentarer och innehåller ofta personliga referenser.

Anna Ling är utbildad vid Konsthögskolan i Malmö och har deltagit i ett flertal svenska och internationella utställningar. Hon representeras av Elastic, Malmö.

4. **Ta fisken och miljön i samma båt**

Kerstin Johannesson vill se en samlad politik för bevarad biologisk mångfald

8. **Från is till vatten**

Annika E. Nilsson om geopolitik i ett allt varmare Arktis

11. **Ingen ljusning i sikte**

Stefan Amirell ser inget slut på piratverksamheten utanför Somalia

16. **Världens största soptipp**

Daniel Hansson om ett av dagens största hot mot våra hav

18. **Sjöfartens historiska betydelse för Sverige och Europa**

Leos Müller lyfter fram de havsburna transporternas roll under femhundra år

22. **Havens superhjältar**

Henrik Österblom om kampen för ett mer hållbart fiske

26. **Framtider Aktuellt:**

Hur ska barn skyddas mot vanvård?

Johanna Sköld har arbetat med den nya Vanvårdsutredningen

32. **Framtider Essä:**

Vad var det egentligen som hände under ytan?

Urban Lundberg återvänder till ubåtsfrågan trettio år senare

14. **Framtidsfrågan:**

Framtidens vattenresurser och grön världsekonomi

15. Krönikan: Joakim Palme

30. I korthet

35: Forskarprofilen: Olof Bäckman

Anna Ling, Observationer på öppet hav, Lätt bris, (2 av 12), 2006, tusch på papper, 58 x 79 cm.

Ta fisken och miljön i samma båt – biologisk mångfald i havet

Havens ekosystem bistår oss med varor och tjänster som motsvarar hela världens samlade bruttonationalprodukt. Ingen och alla har ansvaret för att havens organismer förvaltas och förmår täcka också behoven hos kommande generationer människor. Just nu haltar vår förvaltning av den biologiska mångfalden i havet betänkligt och de globala miljöhoten spär på hotbilden.

När man tänker på marin biologisk mångfald tänker man kanske i första hand på tropiska korallrev med sin stora mångfald av arter. Paradoxalt nog är våra egna relativt artfattiga hav – Östersjön och Nordsjön – bland de mest produktiva i världen (räknat i biomassa) medan de stora oceanerna är artrika öknar.

Havsområdena runt Sverige kan också lära oss mycket om hur marina ekosystem byggs upp och utvecklas, eftersom de nyligen etablerats under stor evolutionär vända. Låt oss alltså rikta blicken mot närmsta strand av vår långa kust.

Svenska marina ekosystem innehåller cirka 6 000 arter som mest, en bråkdel av artantalet i tropiska vattens ekosystem och djuphavsekosystem. I Östersjön, Bottenhavet och Bottenviken minskar antalet arter till någon tiondel av antalet på Västkusten. Den låga artdiversiteten förklaras av en mycket ung miljö (10 000 år sedan senaste inlandsisen), och en successivt minskande salt-halt ju längre in i Östersjön man kommer.

Brackvatten är svårt för de flesta vattenlevande arter som är anpassade till hav eller sötvatten. Några typiska marina arter, som blåstång och blåmussla, överlever ända ned till salthalter runt 3 promille (i höjd med Umeå), medan sjöstjärnor, humrar, krabbor och strandsnäckor inte ens klarar södra Östersjön. De allra känsligaste (nordhavsräka, svampdjur och koralldjur) finns bara i djupa västkustfjordar.

Medan mångfalden av arter är låg i de svenska vattnen är den genetiska mångfalden hög. Den kan beskrivas som en uppdelning av en art i

genetiskt olika bestånd. Alla hundraser tillhör till exempel samma art och kan korsas och få fertil avkomma. Det kan också torsken från Östersjön och torsken från Öresund, men i naturen finns barriärer i genflödet som gör att bestånden behåller sina olika egenskaper. Barriärerna har kommit till genom att bestånd i olika områden genom naturlig selektion anpassats till en specifik miljö. Individer som flyttat sig mellan bestånd har inte fungerat så bra i den nya miljön och har därför sorterats bort.

På detta sätt har en stor genetisk mångfald utvecklats runt den svenska kusten. Hos arter som torsk, blåstång, spigg, blåmussla och östersjömussla finns kraftiga genetiska skillnader mellan bestånd i och utanför Östersjön. Det går lätt att konstatera genom att analysera DNA-variationen inom en art.

En utbredd missuppfattning är att all biologisk mångfald är viktig för att åstadkomma ekosystem-

Av Kerstin Johannesson

Kerstin Johannesson är professor i marin ekologi vid Göteborgs universitet och arbetar på Tjärnö marinbiologiska laboratorium. Hon leder även Linné-centrum för marin evolutionsbiologi.

Fritidsfiske är Sveriges i särklass största friluftsvärksamhet med ungefär en miljon aktiva utövare.

FOTO: PÅR ZETTERGREN.

varor och ekosystemtjänster (nyttigheter som naturen producerar åt människan utan att ekosystemet tar skada). Så är inte fallet. Den mest uppenbara förklaringen är att en väldigt stor del av den biologiska mångfalden i ett ekosystem består av arter som är mycket ovanliga. Omkring 30–40 procent av alla arter i ett system är så sällsynta att man bara hittar enstaka individer av dem.

Forskarna är inte eniga i frågan om dessa ovanliga arter har något ekologiskt värde. Att de skulle utgöra en ”försäkring” om vanligare arter försvinner verkar osannolikt, just därför att de riskerar försvinna allra först om ekosystemet utsätts för förändring. En del arter kan få ett ”raritetsvärde”, ungefär som när feltryckta frimärken blir eftertraktade samlarobjekt.

Att upptäcka en mycket ovanlig art kan ha sin tjustring. De flesta ovanliga arter kan dock endast beskådas av de mest initierade forskarna. För marina arter krävs också väldiga resurser för att ens med vetenskapliga tekniker hitta många rariteter.

Det är i stället de vanliga arterna som är viktiga. Ålgräs, blåstång och ögonkorall bygger upp miljöer av stor betydelse för fisk och fiskyngel. För trettio år sedan visade forskare att sjögräsängar är mycket viktiga kustnära miljöer. Visserligen kan nästan ingen art, förutom svan, livnära sig på sjögräs. Men i en ålgräsäng växer fiskynglen upp i skydd av sjögräset och på sjögräsbladen sitter mikroskopiska och trådformiga alger som många snäckor och kräftdjur äter av. Dessa smådjur utgör i sin tur oundgänglig föda för både yngel och större fiskar som vandrar in under natten.

Fiskens ”barnkammare och skafferi” har minskat i omfattning runt hela svenska kusten. Ålgräs finns i Östersjön upp till Åland. Den största minskningen skedde på 1930-talet då ålgräset drabbades hårt av en svamp, men tillbakagången på senare år har andra orsaker. Detsamma gäller blåstången som främst i Östersjön minskat kraftigt i flera områden, men också återkommit på vissa platser. Blåstången har i stort sett samma funktioner som ålgräset: få djur äter den direkt, men

den ger skydd och plats för andra arter. Ögonkorall är väldigt ovanlig i svenska vatten, men strax norr om gränsen till Norge utanför Strömstad finns ett kilometerlångt rev som är mycket betydelsefullt för den lokala fiskrekryteringen.

Om det är de vanliga arterna som är viktiga så inser man också att det handlar om att bevara samtliga lokala bestånd av en art, och att se till att bestånden är stora och kan göra nytta. Tyvärr har många tidigare vanliga arter av fisk och marina däggdjur decimerats i antal.

För torsk, sill, rödspotta och piggar är det enkelt att se deras direkta värde för människan. Men förutom att många arter utgör fångster i industrin, finns andra, inte lika självklara värden, till exempel sportfiske som rekreation och industri.

Men de riktigt stora värdena har undgått forskarna tills helt nyligen. Genom att torsken går in i de grunda ålgräsvikarna på Västkusten och äter mindre fiskar (stubbar, smörbultar och spigg), förhindrar den och andra stora fiskar att småfisken äter upp alla kräftdjur och snäckor i ålgräsängen. Framför allt är det viktigt att det finns kvar ett större antal märkräftor. Dessa fungerar nämligen som trädgårdsmästare genom att de betar av påväxten på ålgräset.

Tidigare har forskarna trott att huvudproblemet var övergödning av kustvattnet. Nu tyder det mesta på att bristen på stor fisk i de kustnära ekosystemen är ett minst lika stort problem som övergödningen och att effekterna är snarlika. Den större fisken har alltså en viktig roll genom att den utövar så kallad top-down-reglering.

Torskens (och andra stora fiskars) nyupptäckta roller i ekosystemen ställer förvaltningen på sin spets. Tidigare har man reglerat uttaget mot vad man kallat biologiskt säkerställda gränser, med målet att säkra att arten eller beståndet inte utrotas (vilket tyvärr ändå hänt i flera fall eftersom man inte lyckats identifiera vad som varit lokala bestånd). Detta är ett märkligt mål som varken fiskerinäringen eller skattebetalarna borde vara nöjda med. Näringsenheten därför att små bestånd producerar långt mindre fisk än stora bestånd gör och skattebetalarna därför att ett litet antal fiskar inte lyckas upprätthålla sina ekosystemfunktioner – följderna blir igenväxta vikar.

En modern förvaltning kräver stor kunskap om genetisk variation inom de viktigaste arterna. Svårigheterna för torsken att komma tillbaka i områden där fisket varit för hårt, som på de jättestora torskbankarna utanför Newfoundland eller i en del av Bohuslänns fjordar, beror på att lokala bestånd helt eller nästan helt uttraderats. Det finns

Torsk var tidigare en av Nordsjöns och Östersjöns viktigaste matfiskar. Fiskens namn kommer sannolikt från ordet ”torr”, eftersom den i äldre tider ofta nådde konsumenterna i torkad form.

FOTO: TAMMÖ MARINBIOLOGISKA LABORATORIUM.

Anna Ling, Observationer på öppet hav, Styv kuling, (7 av 12), 2006, tusch på papper, 58 x 79 cm.

Anna Ling, Observationer på öppet hav, Svår storm, (11 av 12), 2006, tusch på papper, 58 x 79 cm.

också exempel på motsatsen. I Öresund har det rått trålningsförbud sedan 1930-talet och det är i dag det enda svenska havsområdet som har ett starkt torskbestånd.

En ny havspolitik behöver ta fisken och miljön i samma båt. I somras fick vi en ny myndighet med samlat ansvar för vattenförvaltning. Därmed har fiskförvaltning som en angelägenhet enbart för fiskerinäringen övergivits. Än så länge ligger dock den politiska makten över haven i händerna på fiskeministern och miljöministern. Ett naturligt nästa steg vore att flytta fiskefrågorna till Miljödepartementet.

Men finns det inte en konflikt mellan fiskerinäringens och miljökamparnas krav på hur havens ekosystem ska förvaltas? Nej, i mina ögon är detta en konstruktion – båda parter är starkt beroende av fungerande ekosystem. Utan livskraftiga ekosystem produceras ingen fisk och heller inga fina naturupplevelser.

En samlad syn på förvaltningen och yrkesfiskare som kämpar för biologisk mångfald kan ge intressanta resultat. Kosterhavets nationalpark är ett storskaligt experiment som testar en lokal och fullt integrerad havsförvaltning. En styrelse med stark lokal representation från samhällsföreningar, yrkesfiskare, politiker och forskare, byggd på

ömsesidig respekt och förtroende, och en vision där långsiktigheten för den "egna" marina resursen (Kosterfjorden) är en hörnsten.

Vad krävs av en framtida havsförvaltning utöver ett ekosystemperspektiv och större inblandning av aktörerna? Den största utmaningen blir de snabba miljöförändringarna som en följd av globala utsläpp av koldioxid och temperaturökning, havsförsurning, och minskande salthalter i våra kustnära vatten. Nu måste utsläppstrenden vändas snabbt – trots internationella klimatförhandlingar som gått i baklås.

Det behövs stora bestånd inte minst av Östersjöns marina organismer eftersom detta ger dem fler lotter i evolutionslotteriet. För 65 miljoner år sedan drog däggdjuren en vinstlott medan dinosaurierna och en stor andel av jordens övriga arter slogs ut. Nu är det snart dags för dragning igen och det finns forskare som förutspår att vi inom hundra år för sjätte gången i jordens historia kommer att förlora ungefär hälften av alla arter. Hur många lokala bestånd av de kvarvarande arterna som går förlorade är det ingen som ens vågar gissa. ■

LITTERATUR-TIPS

Johannesson, Kerstin, Biologisk mångfald – inte bara arter. Ingår i: *Bevara arter – till vilket pris?* Red.: Birgitta Johansson. Stockholm: Formas, 2005.

Johannesson, Kerstin, Havets nyckelarter måste fungera. Ingår i: *Bevara arter – till vilket pris?* Red.: Birgitta Johansson. Stockholm: Formas, 2005.

Johannesson, Kerstin, Carl André och Lena Kautsky, Snabb evolution i Östersjön. *Forskning och Framsteg*, 2007:3, sid. 34–38.

Johannesson, Kerstin, Rödlistor och ekosystemansats – en svårlost ekvation. Ingår i: *Naturvård bortom 2009*. Red.: Lars J. Lundgren. Brottbys: Kassandra, 2009.

Från is till vatten – en ny tid för Norra ishavet och Arktis

Medelhav eller ishav? Naturens geografi har skapat olika förutsättningar för politisk och ekonomisk utveckling beroende på var man befinner sig. Vad händer när de globala klimatförändringarna leder till att geografin förändras? Uppvärmningen i Arktis ger oss en föraning.

Av Annika E. Nilsson

Annika E. Nilsson är miljöforskare och knuten till Stockholm Environment Institute där hon bland annat forskar om samspelet mellan vetenskap och internationell politik i Arktis. Ett aktuellt projekt är *Arctic Futures. Voices, Resources and Governance* som fokuserar på vilka röster som kommer till tals när framtidsbilderna för Arktis formuleras.

En konsekvens av den accelererande stranderosionens verkningar i byn Shishmaref i Alaska. Byn har varit bebodd i fyratusen år.

Vad händer när ett hav ändrar karaktär och man börjar inse att geografin i en region kommer att se radikalt annorlunda ut om några decennier? För inte alltför länge sedan sågs globala klimatförändringar som en framtidsfråga – det talades om att vi måste åtgärda utsläppen av växthusgaser för att säkra ett stabilt klimat för kommande generationer. I dag är uppvärmningen redan ett faktum.

Allra tydligast är det i Arktis. Här har medeltemperaturen ökat dubbelt så mycket som i resten av världen. Vädret är sig inte likt och effekterna av ett varmare klimat är påtagliga, med smältande glaciärer, mindre snö och isen i Norra ishavet som krymper i allt snabbare takt. Jämfört med åren 1979–2000 har en tredjedel av den arktiska sommarens istäcke försvunnit.

Uppvärmningen kommer med största sannolikhet att fortsätta. Klimatmodellerna pekar på att medeltemperaturen under höstarna kring 2080 kan bli minst 3–6 grader högre än i dag. Om bara trettio år kanske Norra ishavet blir nästan isfritt under delar av sommarhalvåret. Det betyder inte bara öppet vatten i det som förr var ett ishav, utan också att den tidigare packisen ersätts av is som nybildas varje vinter.

Även om isens utbredning normalt varierar från år till år, är det ingen tvekan om att vi står inför en förändring som påverkar en rad processer. Snötäckt is reflekterar solens energi och bidrar till att kyla jorden. När isen smälter minskar den effekten, vilket ytterligare skyndar på uppvärmningen.

Isen utgör också en unik livsmiljö. Det gäller inte bara isbjörnarna som fått sådan massmedial uppmärksamhet, utan även plankton som lever inuti flerårsis och som utgör en viktig bas i havets näringsväv. Många djurarter som påverkas av isen har en central roll i arktiska marina ekosystem.

Exakt hur Norra ishavets ekosystem kommer att förändras vet ingen i dag, däremot vet vi att förändringarna kan få stora

följder för jakt och fiske: jakten har en central roll för många arktiska urfolk och fisket i Arktis har stort kommersiellt värde.

En redan påtaglig effekt av allt mindre is är att vissa kustområden inte längre har någon isbarriär som skyddar mot erosion när stormarna härjar. I Alaska har flera byar längs kusten redan drabbats vilket lett till diskussioner om att flytta dem till mindre utsatta områden. För en av de mest uppmärksammade byarna, Shishmaref i Alaska med sina närmare 600 invånare, kan en flytt handla om kostnader på 100–200 miljoner amerikanska dollar. Samspelet mellan två påtagliga skeenden – havet som får en ny skepnad och ett varmare klimat som får mar-

kens permafrost att tina – blir ett hot mot all infrastruktur längst de utsatta kusterna: byggnader, vägar, pipelines för olja och gas samt gamla upplag för avfall.

Den arktiska havsisen är emellertid inte bara ett skydd som nu försvinner. Isen har också utgjort ett hinder, inte minst för sjöfarten. Med mindre packis och större isfria ytor blir Norra ishavet tillgängligt för fler fartyg, inte bara de mest kraftfulla isbrytarna. Turistkryssningarna har redan ökat, och det finns visioner om att skapa nya handelsvägar via Arktis, från producentländer i Asien till konsumenter i Europa och Nordamerika.

I bilder av framtidens Arktis framställs de mytomspunna Nordostpassagen och Nordväst-

passagen som ett alternativ till Suezkanalen och långa sjöresor runt Afrika.

Om det verkligen blir så, beror inte bara på isen utan också på ekonomiska förutsättningar, tillgången till infrastruktur för sjöfart och möjligheterna att hantera riskerna med arktiska väderförhållanden. Inte desto mindre har länder som Kina, Japan och Sydkorea börjat engagera sig i frågor om Arktis och vill vara

med i diskussionerna om regionens framtid.

De stora lagren av olja och gas i Norra ishavet lockar också när den globala efterfrågan på energi ökar och andra fossila energikällor förväntas sina. I norska gasfält i Barents hav är produktionen redan igång. För det ryska Shtokmanfältet – kanske världens största gasfynd – ligger planerna längre fram i tiden. Men när man väl börjar pumpa upp gasen från den ryska kontinentalsockeln blir gasens

Invånare i Shishmaref. De senaste trettiofem åren har genomsnittstemperaturen i området ökat med närmare fem grader.

En redan påtaglig effekt av allt mindre is är att vissa kustområden inte längre har någon isbarriär som skyddar mot erosion när stormarna härjar. I Alaska har flera byar längs kusten redan drabbats.

Det är nyttigt att titta på en karta där Nordpolen är i centrum. Då ser man vilken strategisk roll Arktis har i en globaliserad värld. Avstånden mellan öst och väst är kortare än man anar.

transportvägar en del av den nya världskarta som ritas i takt med att isen i Arktis smälter.

Norra ishavet är sannernligen ett medelhav – ett hav omringat av kontinenter. Det är nyttigt att titta på en karta där Nordpolen är i centrum. Då ser man vilken strategisk roll Arktis har i en globaliserad värld. Avstånden mellan öst och väst är kortare än man anar, och om det inte hade varit för att is och kallt klimat tidigare har skärmat av regionen från omvärlden, så skulle de politiska kartorna kunnat se helt annorlunda ut än de gör i dag.

Under det kalla kriget gjorde korta avstånd mellan öst och väst Arktis till en militär skådeplats. Även då spekulerades det om vad som skulle hända om Arktis blev varmare. Efter Sovjetunionens fall har fokus i stället legat på regionalt samarbete, bland annat inom ramen

för Arktiska rådet där Sverige just nu är ordförandeland.

Efter en dramatisk minskning av havsisen 2007 har tonen åter skärpts mellan regionens intressenter. Flera länder lyfter fram säkerhetspolitiska frågor i sina arktiska strategier och betonar även de nya kommersiella möjligheter som håller på att öppnas. Få seriösa bedömare tror att vi är på väg tillbaka till en situation som liknar kalla kriget, men helt klart är att framtiden inte heller kommer att likna de senaste tjugo åren. Nya aktörer vill komma till tals, såväl länder som saknar territorium i området som företag och intresseorganisationer.

De arktiska kuststaterna har i kraft av internationell lag en stark ställning, inte minst genom havsrätten. Men när isen försvinner som barriär för politiska och kommersiella intressen kan det bli tuffare för inuiter, aleuter, samer och andra arktiska urfolk att hävda

sina rättigheter och sin unika ställning. Sådana motsättningar har redan dykt upp inom Arktiska rådet när nya aktörer sökt inträde som observatörer.

Lokala intressen ställs allt oftare mot multinationella företags och den globaliserade världens ekonomiska drivkrafter.

Eftersom den arktiska naturmiljön har stor betydelse globalt ställs också frågor om vem som ska vara med och bestämma om vad som måste skyddas, och var andra intressen ska väga tyngre, som möjligheterna till lokal ekonomisk utveckling.

KARTBILD: PLANETARY VISIONS LTD/SCIENCE PHOTO LIBRARY-IBL.

Frågorna som dyker upp när isen smälter är inte unika för Arktis. Däremot har bilderna av öppet vatten i Norra ishavet och förväntningarna om en isfri framtid lett till att vi inte längre kan se Arktis som ett undantag från intressemotsättningar som resten av världen ständigt brottas med. Vad Arktis visar är att globala klimatförändringar dessutom kan omforma landskapet, ändra konfliktlinjer och kanske även förutsättningarna för att lösa dem.

Den kemiska formeln för vatten är densamma oberoende av jordens klimat. Men när fruset vatten smälter innebär det en radikal förändring. Skiftet från is till vatten i Norra ishavet påverkar inte bara jordens energibalans och förutsättningarna för växter och djur. Det har även potential påverka framtidens ekonomiska och politiska världskarta. ■

LITTERATUR- OCH WEBBTIPS

Nilsson, Annika E., *Varmare klimat skärper kampen om Arktis framtid*. Stockholm: Utrikespolitiska institutet, 2011. (Världspolitikens dagsfrågor; 2011:3)

Arctic Governance Project
<http://www.arcticgovernance.org/>
 (med länkar till analyser och nyheter om Arktis)

Ingen ljusning i sikte – piraterna härjar utanför Somalia

De somaliska piraternas härjningar fortsätter, trots massiva internationella flottinsatser. I Sydostasien har man på senare år lyckats ganska väl med att få bukt med problemet, men utanför Somalia tycks sjöröveriet endast kunna stoppas genom en militär intervention i landet, något som för närvarande ter sig högst osannolikt.

FOTO: EUNAVFOR.

Sedan 1990-talet har nyhetsläsare världen över nåtts av alltfler rapporter om piratattacker mot internationell handelssjöfart. Fenomenet är främst – men inte uteslutande – koncentrerat till Sydostasien och Östafrika, där särskilt Adenviken och vatten utanför Somalia på senare år har drabbats hårt av piraternas härjningar. Första halvåret 2011 rapporterades 266 attacker världen över, varav de flesta (163) förövades av somaliska pirater.

Siffrorna är emellertid kraftigt underskattade: framför allt rapporteras väldigt få piratöverfall mot små lokala fiske- och transportbåtar, trots att överfallen ofta är extremt brutala och inte sällan leder till dödandet av hela besättningar i syfte att stjäla fartyg, last och utrustning. Sådana överfall har under senare år förekommit inte bara utanför

Somalias kust utan också i Sydostasien (särskilt i Sulusjön i södra Filippinerna och utanför Borneos östkust) och i västafrikanska vatten (främst kring Nigeria och Benin). I det globala perspektivet känns de senaste decenniernas piratverksamhet närmast som en månghövdad hydra.

Ökad patrullering, förbättrad kommunikation mellan olika länders polis och militära myndigheter, internering av förövarna samt bättre skydd ombord på handelsfartyg är några säkerhetsåtgärder som påtagligt minskat sjöröveriet i regioner som Malackasundet och Sydkinesiska sjön.

Men samtidigt dyker pirater upp på andra ställen, som för några år sedan utanför Somalia och nu senast utanför Västafrika. Många gånger visar sig också motåtgärdernas effektivitet minska efterhand som

Av Stefan Amirell

Stefan Amirell är historiker och forskare vid École des hautes études en sciences sociales i Paris samt knuten till Utrikespolitiska institutet i Stockholm.

Misstänkta pirater stoppas av en patrull från EUNAVFOR, European Union Naval Force Somalia.

pirater släpps ur fängelset och kuststaternas vilja att betala för kostsamma antipiratpatruller minskar. Det finns till exempel tecken på att det sydostasiatiska sjöröveriet nu åter ökar efter några relativt lugna år.

Det största problemet i dag är dock utan tvekan de somaliska piraternas härjningar. Dessa begränsar sig inte till Adenviken eller till farvattnen utanför Somalias kust. Piraterna verkar ibland över tusen sjömil bort – till och med utanför Indiens västkust. I genomsnitt kapas nästan ett internationellt handelsfartyg – förutom ett okänt antal mindre lokala båtar – i veckan, och i skrivande stund håller somaliska pirater 18 fartyg och över 400 personer som gisslan.

En viktig del av bakgrunden till sjöröveriet är det internationella rovfiske som uppstod utanför Somalias kust efter statens sammanbrott 1991. Hundratals fartyg från bland annat flera EU-länder deltog, och fisket bedrevs ibland under närmast krigsliknande förhållanden. Somaliska krigs-

herrar, ofta i samarbete med lokala fiskare som förlorat sina inkomster till följd av utfiskningen, utrustade beväpnade grupper som attackerade de utländska trålarna i syfte att kräva pengar.

Piraternas hittills mycket framgångsrika strategi är att hålla gisslan mot lösen, och sedan mitten av 00-talet, då sjöröveriet i området ökade kraftigt, har flera miljarder kronor betalats av rederier, befraktare och försäkringsbolag till de somaliska piraterna. I detta krigshärjade land, där få andra inkomstmöjligheter står till buds, har sådana summor enorm betydelse. Verksamheten livnär inte bara dem som direkt ägnar sig åt den utan även indirekt en stor del av befolkningen i kustområdena.

Vilka lösningar kan man då skönja? Hittills har den internationella reaktionen framför allt bestått i att sända krigsfartyg till området, och dessa har hittills lyckats väl med att skydda FN:s mattransporter till Somalia samt att hålla en smal korridor, genom vilken handelsfartyg kan passera Adenviken, fri från pirater. Men icke desto mindre fortsätter härjningarna, och av de 163 rapporterade

På väg från Somalia – fiskebåten med drygt hundra flyktingar hittades på drift utanför Malta, 2009.

attackerna första halvåret 2011 resulterade 21 i att fartyg kapades och besättningarna togs som gisslan. Krigsfartyg från flera EU-länder (inklusive Sverige) liksom bland annat Indien, Kina, Ryssland och USA har de senaste åren bekämpat piraterna, och ett par dussin fartyg bevakar hela tiden området.

Det är dock knappast förvånande att insatserna inte räcker. Piraterna verkar inom ett 4 000 000 kvadratkilometer stort område, vilket motsvarar nio gånger Sveriges yta. Juridiska svårigheter gör också att det inte alltid går att ställa förövarna inför rätta, och många gånger har pirater släppts utan påföljd trots att de tagits på bar gärning. Piratbekämpningen försvåras vidare av att det saknas en fungerande statsapparat, inklusive polis och säkerhetsstyrkor, i större delen av Somalia, vilket betyder att piraterna har god tillgång till säkra hamnar.

Det är minst sagt vanskligt att försöka överföra några lärdomar från Sydostasien för att stävja piratverksamheten i Somalia. Indonesien, Malaysia och Singapore har relativt väl fungerande polisiära och militära myndigheter och juridiska system. Med internationell hjälp har man på senare år lyckats någorlunda med att få bukt med sjöröveriet i och kring Malackasundet. Som jämförelse kan nämnas att man för några år sedan gjorde ett försök att bygga upp en inhemsk kustbevakning i Puntland, den region där en stor del av de somaliska piraterna har sina baser. Följden blev att flera av de tilltänkta kustbevakarna snart övergick till att själva ägna sig åt sjöröveri med hjälp av den nya myndighetens fartyg och annan utrustning.

En handgriplig lösning, som börjar tillämpas av alltfler rederier (bland annat i Sverige och övriga Norden), är att beväpna besättningen på handelsfartyg eller att förse dem med beväpnade säkerhetsvakter. Sådana åtgärder riskerar dock att ge upphov till en våldsspiral, något som kan äventyra såväl besättningens liv som fartyget och dess last. Juridiska problem kan också uppstå exempelvis om någon i besättningen skulle döda eller sära ett annat lands medborgare.

Att internationella flottinsatser utanför Somalia aldrig kan åstadkomma mer än ett paraplyliknande skydd står klart för alla inblandade. En permanent lösning kräver en långsiktig uppbyggnad av det somaliska samhället och dess statsapparat. Mot bakgrund av situationen i dag är det emellertid svårt att se hur en sådan skulle kunna åstadkommas utan en föregående kraftfull militär insats för att avvärja klanledare och krigsherrar

En viktig del av bakgrunden till sjöröveriet är det internationella rovfiske som uppstod utanför Somalias kust efter statens sammanbrott 1991. Hundratals fartyg från bland annat flera EU-länder deltog, och fisket bedrevs ibland under närmast krigsliknande förhållanden.

som just nu gynnas av bristen på lag och ordning.

Det var genom militära insatser, ofta brutala sådana, som europeiska och amerikanska kolonialmakter på 1800-talet fick bukt med piraterna från bland annat Nordafrika (Barbareskstaterna), Omankusten och södra Filippinerna. Från ett renodlat säkerhetsperspektiv är det förmodligen mer relevant för det somaliska sammanhanget att studera dessa insatser än de senaste årens åtgärder mot piraterna i Malackasundet.

En insats av internationella markstridskrafter i Somalia ter sig i dag allt annat än sannolik, särskilt som det inte finns någon lösning på hur ett styre skulle organiseras efter en intervention. Dagens FN-stödda regering i Mogadishu har knappast någon kontroll över landet utanför huvudstaden och med tanke på dess bristande resurser och legitimitet ter det sig osannolikt att den kan spela någon större roll i en återuppbyggnad av samhället.

Den enda region som har en tillstymmelse till fungerande statsapparat är Somaliland i norr, ett område som är i stort sett fritt från pirater. Vissa menar att ett internationellt erkännande av Somaliland kan vara ett första steg mot en återuppbyggnad av hela Somalia, men det är inte alls säkert att en sådan statsbildning skulle få legitimitet i resten av landet.

Vägen till fred och stabilitet i Somalia är lång, och världen får dessvärre räkna med att piraterna under överskådlig framtid kommer att fortsätta sina härjningar. ■

LITTERATUR- OCH WEBBTIPS

Amirell, Stefan, *Moderna pirater. Ett globalt gissel*. Stockholm:

Utrikespolitiska institutet, 2010. (*Världspolitikens dagsfrågor*; 2010:2)

Hansen, Stig Jarle, *Piracy in the greater Gulf of Aden. Myths, misconceptions and remedies*. Oslo: Norwegian Institute for Urban and Regional Research, 2009.

International Maritime Bureau, *Piracy and Armed Robbery against Ships*
<http://www.icc-ccs.org/piracy-reporting-centre>

(års- och delårsrapporter via organisationens hemsida)

Framtidsfrågan

Tillgången på vatten är en överlevnadsfråga för mänskligheten, och särskilt för den miljard som bor i städernas slumområden och i regioner med extrem fattigdom. Dragkampen om knappa sötvattensresurser kan dessutom ge upphov till skarpa politiska konflikter.

Om tjugo år beräknas efterfrågan på vatten överskrida tillgången med närmare 40 procent – om dagens utveckling får fortsätta. Det konstaterades vid World Water Week 2011 i Stockholm.

Vad är allra viktigast för att göra vattenresurserna till en hörnsten i en hållbar grön världsekonomi?

Vi har frågat forskaren Malin Falkenmark, politikern Lena Sommestad samt Therese Sjömander Magnusson, Sida. ■

FOTO: STOCKHOLM INTERNATIONAL WATER INSTITUTE.

Malin Falkenmark

Malin Falkenmark är professor emerita och forskare vid Stockholm International Water Institute samt Stockholm Resilience Centre.

Vårt gemensamma beroende

Bred insikt behövs om att vårt levnadsutrymme utgörs av det vatten som finns åtkomligt i mark, floder och grundvatten. All verksamhet har att anpassa sig efter detta – även i transnationella floder som exempelvis Jordan, Eufrat och Nilen. Vatten är vitalt inte bara för hälsan utan också för matproduktion, ekonomisk produktion och ekosystem.

Ökande behov driver länder med torrt klimat mot större problem med matförsörjningen, vilket i våra dagar avspeglas i ökande "land grabbing". Basal vattensäkerhet är nyckel till ekonomisk utveckling, vilket för fattiga länder i torra klimat är en betydande utmaning.

Matproduktionen är allra mest vattenkrävande – här behövs nya sätt att nyttiggöra regnet bättre och därmed

minimera bevattningsbehoven.

Förnyade styrelseformer behövs så att alla frågor om vatten kan hanteras på ett integrerat sätt, utan att myndigheter motarbetar varandra. Ett metaspråk skulle behövas så att vi alla kan förstå vårt gemensamma beroende av ett och samma vattensystem på jorden. ■

FOTO: KLAS-HELMAN LUNDGREN.

Lena Sommestad

Lena Sommestad är ordförande för Socialdemokratiska kvinnoförbundet och tidigare miljöminister.

Kvinnornas nyckelroll

Sötvatten är en global kollektiv nytthet, liksom atmosfär och klimat.

Om vi vill göra sötvatten till en hörnsten i en grön världsekonomi, då måste världens regeringar skapa ett långt starkare skydd för de globala kollektiva nyttheterna än i dag. Miljöregler måste ha högre prioritet än frihandeln.

Världens länder måste också lägga större kraft på att förvalta kollektiva nyttheter, som vatten. Omsorgen om miljön är inte en kostnad, utan en investering.

Hittills har det varit svårt att få regeringar att prioritera sötvattenresurserna, trots att alla säger sig stödja en hållbar samhällsutveckling.

Om dödläget ska kunna brytas är det allra viktigaste att stärka

demokratin på bekostnad av marknaden. En hållbar vattenförvaltning kräver långsiktighet, sociala hänsyn, systemtänkande och samarbete över gränser. Det kräver också politiska insatser för att bygga kunskap, deltagande och social tillit.

Kvinnor har en nyckelroll, inte minst i utvecklingsländer. Med rent vatten läggs grunden till ett bättre liv. ■

FOTO: ANDERS MAGNUSSON.

Therese Sjömander Magnusson

Therese Sjömander Magnusson är ledande ämnesföreträdare för vatten och sanitet vid biståndsorganet Sida.

Sätt pris på vattnet

Rent vatten är helt avgörande för en hållbar grön ekonomi. Vi ser allt oftare hur minskad tillgång på vatten, men också ändrade nederbörds- och avdunstningsmönster, bidrar till oro, konflikt och flyktingströmmar i många delar av världen. Städernas allt snabbare befolkningstillväxt påverkar vattensituationen både runt

städerna och nedströms.

Jordbruket och industrin är helt beroende av vatten av god kvalitet. Inom jordbruket finns stora möjligheter till mer effektiv bevattning och bättre utnyttjande av markvattnet. Industrin måste återanvända vatten i större utsträckning och satsa på mer vattneffektiv teknik.

En grön ekonomisk utveckling förbättrar villkoren för dem

som har det sämst, bidrar till en mer jämn social utveckling och minskar samhällets påverkan på de livsavgörande ekosystemen.

En mer effektiv vattenanvändning och jämnare fördelning av vattenresurserna kräver främst två saker: dels att vatten har ett ekonomiskt värde (prissätts), dels att det finns politisk vilja att göra de nödvändiga förändringarna. ■

Krönikan:

Oron äter sig in i människors vardag.

Bilden av framtiden är under ständig påverkan av händelser och processer i vår samtid. En närmast trivial reflektion – så här tio år efter 9/11 – är att vissa skeenden medför mer dramatiska skiften än andra. Nu är dock Usama bin Laden död, och även om al-Qaida kanske lever vidare markerar 2011 slutet på en era.

Tsunamin som i början av året slog in över Japans östkust har ändrat landets framtid under lång tid framöver, på den längre sikten inte minst genom haveriet vid kärnkraftverket i Fukushima. Händelsen har utlöst väldigt olika reaktioner runtom i världen. I Tyskland inleddes genast en radikal omläggning (nedläggning) av kärnkraften, men i Sverige tycks allt vara som förut.

Sommaren 2011 har förskjutit framtidsperspektiven på flera viktiga arenor. Vid det politiska ungdomslägret på Utöya miste ofattbart många och mycket unga människor livet. Det var en attack mot toleransen, dess fotfolk och framtid. Främlingsfientligheten fick dock ett ansikte som väcker avsky och avståndstagande, i en tid när sådana stämningar tycktes ha medvind.

Sedan satte handlingsförslagen i USA:s politiska system hela världens framtidstro i gungning, och det fortsätter att svänga på världens börser under hösten. Oron äter sig in i människors vardag.

Bilden av EU och dess framtid tycks få djupa sprickor i kölvattnet efter de statsfinansiella kriserna i södra Europa i allmänhet och eurokrisen i synnerhet. Får vi mer överstatligt samarbete på köpet? Eller kommer man att klara av

den svåra konsten att samarbeta utan nya regelverk?

Kanske är det inte EU-obligationer utan det kinesiska kapitalet som ska rädda länder som går på knäna? Uppenbarligen har islänningarna tröttnat på västländernas närmast koloniala attityder och vänt sig österut. Kineserna är i full fart med att förändra både sina egna och hela världens framtidsbilder.

Hur ska människors framtidstro kunna väckas till liv när osäkerheten ökar och när de exakta kalkylerna måste läggas åt sidan? John Maynard Keynes fäste sin tilltro till människans spontana handlingsinriktning, till våra *animal spirits*.

För att denna keynesianska framtidstro ska kunna lösgöras behöver dagens politiker lyckas med konststycket att balansera på slak lina. De ska vara trovärdiga när det gäller att på sikt hålla de offentliga finanserna i balans. Men om de går för snabbt framåt punkteras den spontana handlingskraften, och mattan rycks undan för medborgarna, företagen och morgondagens politiker.

Om inte våra beslutsfattare vågar se framåt har vi goda skäl att se upp! ■

Joachim Palme

FOTO: KAJSA KAX WÄGHJALS

Joakim Palme är VD för Institutet för Framtidsstudier

Kanske är det inte EU-obligationer utan det kinesiska kapitalet som ska rädda länder som går på knäna? Uppenbarligen har islänningarna tröttnat på västländernas närmast koloniala attityder och vänt sig österut.

Världens största soptipp – plasticsoppan i haven

Plast introducerades som naturens och människans räddning. Äntligen ett material som inte skulle skada eller tära på naturens resurser. Plasten är stark, billig och hållbar, egenskaper som snabbt gjorde den enormt populär i mitten av förra seklet. Drygt sextio år senare har vi lärt oss läxan: samma egenskaper som gör plasten till universalmaterial gör den också till ett av de största hoten mot våra hav.

Av Daniel Hansson

Daniel Hansson är doktor i oceanografi och forskare vid Göteborgs universitet.

Få nya material har gett samhället ett sådant uppsving som plasten. Se dig omkring: förmodligen är det mesta i din omgivning helt eller delvis gjort av plast. Vi kan inte leva utan den, och varje år tillverkas cirka 300 miljoner ton plast på jorden. Hälften används till engångsprodukter som plastpåsar och inslagsfilmer.

Det mesta av plasten skulle kunna återvinnas utan problem, men tyvärr är vi oerhört slarviga och dåliga på detta. I stället förs med vind, vågor, regn och floder stora mängder skräp ut till havs. Det beräknas att 10–20 procent av all årligen använd plast slutar i havet.

Havets strömmar gör att det i dag inte finns en enda kust eller ett enda havsområde som inte är förorenat av plast. Varken obebodda öar i Stilla havet eller polerna är skonade. För några år sedan undersöktes havsbotten på 6 000 meters djup i Framsundet mellan Svalbard och Grönland. Även där, på djup där människan aldrig tidigare varit, hittades plasticskräp! Hawaiis vackra stränder är till viss del en illusion. Så mycket som en tredjedel av stränderna består egentligen av plastfragment i olika storlekar, oftast så små att vi med blotta ögat inte kan skilja på plast och sandkorn.

Av skräpet i havet kommer cirka 20 procent från sjöfart och 80 procent från land. Papper, trä och andra organiska produkter bryts ned relativt snabbt – men inte plast. Det enda som sker är att den fördelas då ljuset, solens värme och vågornas rörelser får verka. Denna process är emellertid ohyggligt långsam och kan ta tiotals, hundratals, kanske även tusentals år. Vi vet faktiskt inte.

Däremot vet vi att all plast som någonsin har hamnat i havet fortfarande finns kvar där. Haven är förvisso stora, men de kan inte gömma de enorma mängder som varje år hamnar där. På grund av vindar och strömmar ansamlas skräp,

varav 80 procent är plast, i stora virvlar mitt ute i öppna havet. Stilla havet, norr om Hawaii, är värst drabbat, men stora ansamlingar finns överallt, även i Nordatlanten.

De stora ansamlingarna består av skräp från alla världens hörn. Studier har också visat att skräp inte alls behöver stanna kvar i samma hav som det dumpades i.

I januari 1992 tappade ett fartyg 30 000 gula badankor när en container gick överbord i Stilla havet. Ankorna tog sig snabbt ut och började sin färd. Snart plockades de upp av havsströmmarna och några månader senare nådde de Kaliforniens kust. Många fortsatte upp till Alaska, in i Ishavet och kom efter ett par år ut längs Grönlands östkust. Där blåste vinden dem söderut till Newfoundland innan Golfströmmen tog med dem över till Europa. Nu flyter de omkring någonstans utanför Norges kust.

Uppskattningar tyder på att runt tiotusen containrar tappas överbord varje år vid stormar och i svårnavigerade vatten.

Tsunamin efter jordskalvet i Japan i mars 2011 sköljde ut enorma mängder skräp i havet: hus, flygplan, bilar, döda människor, träbitar och stora mängder plast. Allt detta är nu på resa med Stilla havets strömmar, och de första spillrorna beräknas nå den amerikanska västkusten någon gång 2014. Ytterligare två år senare möter de Hawaiis stränder på sin väg tillbaka mot Japan.

För de stora djuren utgör plastringar, flaskor, plastpåsar och nät stora problem då djuren kan skadas, trassla in sig, kvävas eller dö av svält om deras strupar blockeras. Sälar, valar, delfiner och fåglar har alla fallit offer för plasten.

Stora plastbitar utgör tyvärr en förkrossande liten del av all plast i havet. Omkring 75 procent består av partiklar på två millimeter eller mindre.

FOTO: JF/BLID.

FOTO: MARCUS TROZIG/SCAMPX

Dessa små plastbitar kan lätt tas upp av fiskar och filtrerande organismer i havet. Plast, som är en oljebaserad produkt, tar sig därmed in i näringskedjan och börjar sakta förflytta sig uppåt i kedjan – till alger, skaldjur, fiskar, fåglar och slutligen människor.

Inte nog med det, plast i den marina miljön är även känd för att fungera som en svamp som drar till sig miljögifter. Det har påvisats att koncentrationen av exempelvis PCB runt små plastpartiklar kan vara upp till en miljon gånger högre än i själva vattnet. Även om det fortfarande rör sig om små mängder finns en risk att miljögifter anrikas högre upp i näringskedjan.

Det finns inga tecken på att plast kommer användas mindre i framtidens samhälle. Tvärtom. Västvärlden förbrukar 100 kilo plast per person och år. Det är fem respektive tio gånger mer än Asien och Afrika använder. Vi européer använder mer än 200 miljarder plastpåsar varje år. Att minska på dem är ett första, om än litet, steg. Länder som Thailand och Bangladesh har varit pådrivande för att förbjuda plastpåsar, men i takt med att levnadsstandarden stiger i utvecklingsländer blir andra plastprodukter viktigare även för dem.

Satsning på forskning samt nationella och internationella insatser, exempelvis lagstiftning och avtal, bör göras redan nu för att förebygga att världshaven förvandlas till en gigantisk färgglad plastsoppa framöver.

En paradox är dock att vi inte heller kan uppnå ett hållbart samhälle om vi gör oss av med alla plastprodukter. De gör våra bilar, flygplan och båtar lättare, bränslesnålare och säkrare; plastimplantat räddar liv; proteser ger oss full kropps-funktionalitet; engångssprutor hindrar smittspridning; flaskor med rent vatten distribueras i katastrofområden.

Det är alltså inte plasten i sig som är det egentliga problemet. Det är vår attityd, att vi ser plast som en slit-och-släng-vara och inte som ett värdefullt material som faktiskt kan vara naturens och människans räddning, som måste ändras. ■

WEBBTIPS

<http://www.5gyres.org>

Sjöfartens historiska betydelse för Sverige och Europa

Sjöfarten är ganska osynlig i den skrivna svenska historien och i dagens politiska och ekonomiska debatt. Historikern Leos Müller understryker här de havsburna transporternas betydelse för Europa sedan 1500-talet och för Sveriges integration med Västeuropas ekonomi.

Av Leos Müller
Leos Müller är professor i historia och föreståndare för Centrum för maritima studier, Stockholms universitet.

Kring 2000 initierade det danska miljödepartementet projektet *Modern WindShip* för att designa seglande fartyg som förmår konkurrera med motordrivna fartyg. Resultaten tyder på att segel faktiskt kan komplettera motorer främst på långa rutter i Atlanten, Indiska oceanen och Stilla havet, alltså på samma rutter där de sista stora segelskeppen i början av 1900-talet tävlade mot motordrivna fartyg.

Tyvärr har det ännu inte byggts något försöksfartyg. Men om oljepriserna fortsätter att stiga eller om fossilbränslebaserade transporter beskas på ett rationellt sätt, stegas sannolikt intresset

för projektet. Segeldrivna fartyg är nämligen historiens mest miljövänliga transportmedel, och har länge varit det effektivaste och billigaste sättet att transportera varor över stora avstånd.

Visst hade det funnits betydande handelsflöden långt innan segelsjöfartens genombrott kring 1500. Sidenvägen mellan Kina och Europa var ett omfattande landbaserat handelssystem. Den islamiska världens varuströmmar följde karavanvägar och följaktligen låg dåtidens stora handelscentra (Kairo, Bagdad, Damaskus, Bukhara) i inlandet. Men denna långväga handel begränsades till de mest värdefulla varorna (kryddor, metallprodukter och dyrbara textilier) som kunde

bära höga transportkostnader.

Europa dominerade efter 1500 världshandeln i femhundra års tid. Portugisiska, spanska, engelska, holländska och franska segelfartyg förmedlade varor från hela världen. Globaliseringsvägen knöt samman kontinenterna; den möjliggjorde utbytet av nya varor, grödor och djurarter.

Segelfartyget förändrade också förutsättningarna för handelsutbyte inom Europa. Under 1500-talet växte Holland fram som ledande sjöfartsnation. Holländarna slussade stora mängder spannmål och andra varor från Östersjön till Väst- och Sydeuropa. Transporterna var billiga, relativt säkra och snabba.

Handeln omvandlade den europeiska Atlantkusten till kontinentens ekonomiska motor, och den långväga sjöburna handeln var en av de mest dynamiska sektorerna i Västeuropas ekonomi mellan 1500 och 1800.

Var Sverige delaktigt i den utvecklingen? Dagens Sverige kan knappast beskrivas som en betydande sjöfartsnation och vårt medvetande om ett maritimt förflutet är mycket svagare än i England, Norge och Danmark. Men Sverige är en halvö.

Våra viktigaste förbindelser söderut, västerut och österut går via havet, och så har det varit sedan vikingatiden. Ännu i dag går över 90 procent av svensk export sjövägen, vilket är betydligt mer än i många andra länder.

Sverige har också alltid varit mer beroende av utrikeshandel än andra europeiska länder. Det är en följd av mindre fördelaktiga förutsättningar för jordbruk, rik förekomst av naturresurser (skog, malm) som kunde omvandlas till exportvaror, samt en fördelaktig situation med lång kust och kort sjöväg till de viktigaste marknaderna.

Sjöfarten spelade en avgörande roll för Sveriges integration med Västeuropas ekonomi efter cirka 1600. Till en början gick en stor del av den så viktiga metallexporten på utländska fartyg, men efter 1650 inleddes en medveten svensk sjöfartspolitik för att bygga upp eget handelstonnage. Från 1724 gällde produktplakatet, en svensk variant av de engelska navigationslagarna, som främst ville begränsa den holländska fraktfarten på Sverige.

Sjöfartspolitiken skapade förutsättningar för en snabb expansion utanför Östersjön och Nordsjön,

FOTO: MALMÖ STADSARKIV-TBL.

På 1950- och 1960-talet var Kockums varv i Malmö ett av världens allra största varv. All civil fartygsproduktion vid varvet lades ned 1987.

Danmark är i dag Europas ledande sjöfartsnation. Containerrederiet Maersk är världsledande och ett av Nordens allra största företag.

Framtidens segelfartyg? En skiss från det danska projektet *Modern WindShip*. Enligt beräkningar kan moderna, vinddrivna fartyg klara sig med 50 procent mindre bränsle än dagens konventionella farkoster.

och vid slutet av 1700-talet blev Sverige Europas femte största sjöfartsnation. Svenska fartyg fraktade varor från andra länder och var mycket aktiva i Sydeuropa. De var även synliga i den atlantiska sjöfarten och i Indiska oceanen.

Artonhundratalet kännetecknas av långsam tillbakagång för svensk sjöfart men också av en utdragen övergång från segel till ånga. Den första svenska ångbåten sattes i trafik 1818. Men segelfartygen dominerade ändå det svenska tonnage ännu på 1890-talet.

Samma långsamma omvandling kan noteras i många andra länder. En förklaring är dåtidens ineffektiva ångmaskiner – man var tvungen att ta med stora mängder stenkol, vilket trängde ut den egentliga lasten. Länge var ångbåtar lönsamma främst på korta rutter, med lätta och värdefulla laster. Ångbåtarna var dessutom mycket stora investeringar som krävde en annan finansiering än segelfartygen.

Den globala handelsexpansionen efter 1850 skedde följaktligen till stor del på segelfartyg. Segelsjöfarten blev mer effektiv, fraktsatserna sjönk och de låga transportkostnaderna stimulerade handeln. Det industriella genombrottet i Sverige brukar förklaras med exporten av trävaror, massa, papper, havre och järn, men vi reflekterar sällan över att varorna transporterades med segelfartyg.

Vi kan alltså påstå att världshandeln 1850–1914 var betydligt mer miljövänlig än vår egen tids globalisering, eftersom vind var den dominerande energin för sjötransport.

Tiden efter det första världskriget präglades av modernisering, nu med dieselmotorer, samt en koncentration till större fartyg och större hamnar. Ett annat tidstypiskt drag är linjerederierna som ersatte den traditionella trampfarten. Trampfart innebar att fartyg seglade från hamn till hamn på

ILLUSTRATION: KNUD E. HANSEN

jakt efter lämpliga frakter. Linjerederierna gick på bestämda rutter enligt tidtabell och med fasta fraktsatser.

Men linjerederierna var även tecken på protektionismens återkomst. De var ofta kraftigt subventionerade och sågs som nationella angelägenheter. Varaktiga relationer mellan stora exportföretag och linjerederier skapades. Samtidigt minskade världshandeln under de båda världskriegen och under 1930-talets depression, och uppdelningen mellan öst och väst efter 1945 satte ytterligare bromsklossar för handeln.

Först från 1960-talet kan vi tala om en ny fas, när sjöfarten stimulerades av efterfrågan på olja och av Asiens inträde i världsekonomin. De svenska rederierna och varvindustrin hängde med, och i början av 1970-talet hörde de svenska varven till de världsledande.

Men 1973 och 1979 kom oljekriserna. Den svenska satsningen på tankertonnage havererade, rederierna styckades och ombildades och tonnage försvann ut ur Sverige. En förklaring till misslyckandet är att den stora efterfrågan på tonnage fanns utanför Europa, framför allt i Asien. Det finns givetvis även kostnadsskäl till var nyproduktionen av fartyg sker, var de registreras och hur de bemannas. Mycket stora delar av dagens svenska tonnage är registrerat i Panama och Bahamas för att kunna bemannas med billig arbetskraft.

Men varför har Danmarks och Norges sjöfartsnäring lyckats så mycket bättre de senaste trettio

FOTO: PAR ZETTERGREN.

Ostindienfararen Göteborg är en exakt kopia av fartyget med samma namn som 1745 gick på grund och sjönk i hamninloppet till Göteborg.

båtsintresset är en del av den maritima sektorn och det kommer knappast att minska med ökande inkomster och mer fritid.

Framtiden tycks alltså inte så mörk som man kan tro om man endast tittar på nedlagda varv och nedgången i det svenskregistrerade tonnaget.

Det är främst två aspekter som kan påverka sjöfartens framtid. Det ena är globaliseringen. En fortsatt stark utveckling av den globala handeln kommer att öka efterfrågan på sjöfartstransporter och driva fram sjöfartens strukturomvandling. Även om land- och lufttransporternas betydelse sannolikt ökar, förblir sjötransporter det effektivaste sättet att transportera stora volymer bulkvaror som olja, flytande gas och malm. En möjlig uppbromsning av globaliseringen kan naturligtvis leda till minskad efterfrågan på sjöfartstonnage.

Den andra viktiga aspekten gäller sjöfartens miljöpåverkan. Segelsjöfart var och är miljövänlig. Dagens sjöfart är förvisso ett effektivt och billigt sätt att transportera stora mängder varor, och näringen försöker minska oljeförbrukningen genom bättre skeppsdesign, mer effektiva dieselmotorer och miljöbränslen. Det förs dock knappt någon diskussion om alternativ till de fossila bränslena.

Med dagens relativt låga oljepriser och bristande internationell samordning av transportmarknader finns det endast svaga incitament för att minska sjöfartens beroende av fossila bränslen. Men trycket kommer att öka, och det kan på nytt göra vindenergin intressant även för kommersiell sjöfart. Det är dock osannolikt att framtidens segelfartyg ser ut som 1800-talets barkskepp. Det danska projektet *Modern WindShip* ligger kanske närmare till hands. ■

LITTERATURTIPS

Broeze, Frank, *The globalisation of the oceans. Containerisation from the 1950s to the present*. St. Johns, Nfld: International Maritime Economic History Association, 2002.

Kaukiainen, Yrjö, *History of Finnish shipping*. London: Routledge, 1993.

Müller, Leos, *Consuls, corsairs and commerce. The Swedish consular service and long-distance shipping, 1720–1815*. Uppsala: Acta Universitatis, 2004.

Review of Maritime Transport, 2010.

Sjögren, Hans, *Spelet i Saléninvest. Staten, bankerna, ägarna och ledningen 1973–97*. Stockholm: Ekerlid, 1999.

åren? Näringslivet menar att våra politiker missgynnat sektorn, medan danska och norska politiker visat betydligt bättre förståelse för den egna sjöfarten. Danmark är i dag Europas ledande sjöfartsnation. Containerrederiet Maersk är världsledande och ett av Nordens allra största företag, större än både Volvo och Ericsson.

Och hur ser framtiden ut? Det finns svenska rederier som trotsar den negativa trenden sedan 1980-talet. Rederiet Wallenius har specialiserat sig på frakt av personbilar. En annan framgångssaga är Stena Line, ett av Europas ledande färjerederier. Specialisering och inriktning på nya och närmare marknader är strategier som tycks fungera för svensk sjöfart under globaliseringens tidevarv.

Det är också viktigt att skilja mellan svensk sjöfart (rederinäringen) och Sveriges maritima sektor. Rederierna arbetar globalt och är hårt utsatta för internationell konkurrens. Den maritima sektorn i sin helhet gynnas däremot av globaliseringen. Svenska hamnar hanterar större mängder export- och importvaror eftersom Sveriges utrikeshandel växer. Färjetrafiken över Östersjön har kraftigt expanderat efter Sovjetunionens sammanbrott, och den snabbt växande kryssningsturismen i Östersjön ger ett betydande tillskott till Sveriges turism. Även det stora fritids-

Havens superhjältar

Världens hav och fiskbestånd befinner sig i ett utsatt läge. Men flera år av larmrapporter väcker inte bara oro, utan skapar även en förändringsvilja. Även om problemen kan verka oöverstigliga finns en enorm potential att förändra situationen. Några vardagliga superhjältar – en forskare, en yrkesfiskare och en politiker – visar oss hur enskilda människor faktiskt kan visa vägen till ett mer hållbart fiske.

Serietidningarnas superhjältar hjälper oss skilja rätt från fel, det goda från det onda, det mörka från det ljusa. Befriade från verklighetens gråskalor skapar de hopp om en bättre värld, även om kampen mot ständigt nya superskurkar kan verka tröstlös. De får oss att drömma om flygförmåga, röntgensyn eller andra talanger som skulle göra vardagen mer spännande, men även mer ansvarstyngd.

De senaste tio åren har det blivit allt tydligare att det behövs räddningsåtgärder för vår planet. Decennier av kraftigt ökad tillväxt, med förbättrad hälsa och levnadsstandard, har fått negativa effekter för naturresurserna.

Utfiskningen av haven är ett av problemen som understrukt behovet av en ny global färdriktning. Samtidigt har lösningarna börjat bli uppenbara. Efter decennier av oförstånd har kunskapen om havens problem och dess lösningar ökat kraftigt.

Superforskaren och marinbiologen Daniel Pauly vid kanadensiska University of British Columbia i Vancouver har mycket påtagligt påverkat vår mentala bild av situationen i världens hav. För tio år sedan började han bygga upp en global databas om fisk, fiske och marina ekosystem.

Paulys data har nu använts för

att göra de första totala uppskattningarna av hur mycket fisk som faktiskt fångats ur haven. Sedan 1950-talet har fångsterna ökat markant som en följd av nya fisketekniker och nyupptäckta fiskbestånd.

Under 1900-talets första hälft var det många som fortfarande trodde att havens kapacitet att producera fisk var outtömlig, men efter den välkända kollapsen av jordens största torskbestånd utanför Newfoundland 1992 blev det alltmer uppenbart att fisken kunde ta slut. Under 1970-talet hade fångsterna i området legat på upp emot 600 000 ton per år och under 1980-talet på 250 000 ton om året – men så försvann torsken plötsligt 1992.

Fram till 2000-talets början pekade den officiella statistiken fortfarande på att det gick att öka uttaget. Daniel Pauly kunde, som första forskare, visa att statistiken innehöll ett allvarligt fel. På grund av systematiska felrapporteringar dolde de officiella siffrorna att fångsterna hade börjat plana ut sedan 1980-talet. Paulys statistik avslöjade till och med att de totala fångsterna hade tenderat minska. Vi hade med andra ord passerat ”peak fish”.

Daniel Pauly kunde även demonstrera hur människan successivt börjat fånga fisk allt

längre ned i näringskedjan. I stället för torsk, tonfisk och andra stora rovfiskar, fångades nu i stället fisk som tidigare varit

Av Henrik Österblom

Henrik Österblom är forskare vid Stockholm Resilience Centre, Stockholms universitet.

FOTO: AP PHOTO/WEST AUSTRALIAN-SCANPIX.

de stora fiskarnas mat, och som nu fått utrymme att expandera i rovfiskarnas frånvaro. Ett fortsatt fiske nedåt i näringskedjan kunde få oanade effekter i ekosystemen – för Östersjöns del har det till och med talats om att utfiskningen kan skapa kedje-reaktioner, eller kaskadeffekter, som gynnar algbloomingen under sommarmånaderna.

För oss konsumenter har dock utfiskningen inte direkt påverkat utbudet i fiskdiskarna, vilket Daniel Pauly förklarar med att fisket i allt större utsträckning bedrivs på stora avstånd från

marknaderna, och på allt större djup. Vi har därmed, under decennier, mörkat det ohållbara nyttjandet av haven genom att byta rovfisk mot småfisk, närproducerad fångst mot långväga och kustnära fisk mot djuphavsfisk. Vi pressar havens ekosystem till bristningsgränsen, men utan att veta vilka konsekvenser det får.

Paulys forskning har väckt stor uppmärksamhet och bidragit till att forma debatten om utfiskningen. Under 1960- och 1970-talen

handlade mycket av diskussionen kring haven om föroreningar. PCB och DDT orsakade stora skador hos fåglar och marina däggdjur. Det var problem som emellertid gick att lösa genom att dessa ämnen ersattes av mindre giftiga substitut. Därefter blev övergödning och områden med omfattande syrebrist en stor fråga i många industriländer.

Genom Daniel Pauly blev det nya hotet från överfiskning uppenbart, vilket har inspirerat en hel generation forskare. Pauly har även bidragit mycket

Två fiskefartyg, registrerade i Panama av norska ägare, eskorteras in till hamnstaden Freemantle av den australiensiska tullen efter tjugo dagars jakt. Fartygen hade ägnat sig åt illegalt fiske nära Antarktis, där de fångat stora kvantiteter eftertraktad patagonisk tandfisk.

FOTO: PÅR ZETTEREN

Seriefiguren Aquaman är en superhjälte i DC Comics som debuterade redan 1941. Aquaman kommunicerar telepatiskt med samtliga vattenlevande varelser – de kommer alltid till hans hjälp när han kallar. Han kan andas både i vatten och på land, men torkar ut om han inte kommer i kontakt med vatten minst en gång i timmen. Omslag till serietidningen *Aquaman*, nr 447, oktober 1976.

till att förändra allmänhetens syn på fiskerifrågorna och dessutom har han påverkat den politiska agendan.

Vad ska vi göra åt den globala fiskekrisen? Kan vi klara oss ur den genom att äta odlad fisk i stället för vild? Konsumtionen av vild fisk utgör numera enbart drygt hälften av totalmängden fisk som konsumeras. Knappt hälften av all fisk vi äter utgörs av odlade fiskprodukter. Problemet är, än så länge, att en stor del av denna odlade fisk kräver stora mängder vild fisk som föda. Det finns fortfarande relativt gott om fet fisk som huvudsakligen mals ner till fiskmjöl – vilket delvis är en konsekvens av utfiskningen av rovfisk som beskrivits ovan.

Ett annat dilemma med stora fiskodlingar är det stora behovet av mark och sötvatten, som i sig är globala bristvaror. Det är långt ifrån ovanligt att mangroveskog, som är viktiga uppväxtområden för vild fisk och som skyddar mot kusterosion, avverkas för att ge plats åt odlingar. Dessutom kan anti-

biotikaanvändning i fiskodlingar få okända effekter på de naturliga omgivande ekosystemen.

Om det finns betydande problem med odlad fisk, och uppenbara problem med den vildfångade fisken, vad ska man då äta för fisk, och från vilka ekosystem?

Kanske finns det hälsosam och hållbar fisk vid världens ände, vid Antarktis? Faktum är att fisket vid Antarktis understrekar den globala fiskekrisens omfattning på ett påtagligt sätt. En grupp yrkesfiskare anpassade sig, efter katastrofen utanför Newfoundland 1992, till bristsituationen i norra Atlanten och begav sig söderut. Enligt principen "Är fisken slut drar vi vidare" utvecklades ett omfattande och olagligt fiske kring öarna strax norr om Antarktis. Det bedrevs med långrev, kilometerlånga grova fiskelinor med tusentals krok, som förutom fisk, även fångade utrotningshotade albatrosser och diverse fågelarter. Sådan oönskad bifångst är vanlig i många hav och har lett till regleringar för att skydda hotade fåglar, sköldpaddor och delfiner.

Utfiskning och krångliga regleringar bidrog till ett växande olagligt fiske, på näst intill okända fiskbestånd, på drygt tusen meters djup, bland isflaken utanför Antarktis. En grupp yrkesfiskare började bedriva ett avancerat fiske utanför lagens ram. Genom att koordinera sin fiskeflotta via satellittelefon kunde man offra de minst värdefulla skeppen om kustbevakningen dök upp. Kustbevakningen hade de dessutom bra koll på via spioner i hamnarna och genom att muta hamnpersonal. Om fartygen blev förföljda inhämtade de råd, via satellittelefon, från sin advokat om hur internationell havs rätt kunde användas för att hindra myndigheterna från att väcka åtal. Om fartygen, mot all förmodan, åkte fast, flögs specialiserade advokater ner till andra sidan jordklotet för att rädda dessa havens super-skurkar.

Men som alla vet lönar sig inte brott. Den australiensiske fiskaren Martin Exel mobiliserade sina kollegor i den lagliga fiskeindustrin och samarbetade med miljöorganisationer för att

bromsa det illegala fisket. En politisk debatt och ett internt socialt tryck skapades bland yrkesfiskarna vilket minskade utrymmet för olagligheter. Exel publicerade kontroversiella rapporter, finansierade internationella efterlysningskampanjer och övertalade Australiens regering att investera i övervakningsfartyg och satelliter.

Även om människor i allt större utsträckning köper miljömärkt fisk är det långt kvar innan makten förflyttas till välinformerade konsumenter. Mycket av makten att förbättra den rådande situationen ligger fortfarande hos politiker. EU är absolut sämst i klassen och den europeiska fiskeripolitiken en av de mest ohållbara på hela planeten.

Vilket hopp kan politikerna erbjuda? En matjournalist från Nacka skrev en bok som förändrade den svenska debatten, och började leva om i EU-parlamentet. Isabella Lövin är påläst, trovärdig och fortfarande lika förvånad över hur bisarrt illa Europa skött sina egna fiskebestånd, och hur EU aktivt underlättat ett lika ohållbart nyttjande av kustfiskebestånden utanför Afrika.

Isabella Lövin befinner sig mitt i den europeiska stormens öga nu när fiskepolitiken ska reformeras: 2012 presenteras den nya politiken. Om hon misslyckas i EU-parlamentet kanske hennes bok *Tyst hav*, som översatts till engelska och japanska, kan fortsätta väcka missnöje, förvåning och föränd-

ringsvilja hos fler medborgare, i andra länder, och därmed öka det politiska trycket för att förbättra situationen.

Det globala hotet med utarmade ekosystem och saboterade hav har blivit allt tydligare. Många superhjältar, stora som små, försöker hantera problemen, med hjälp av allt från lokala fiskevårdsområden till globala politiska ramverk. Det finns en enorm kraft i kunskap, och föregångaren Daniel Pauly har vågat gå utanför vetenskapens ofta snäva gränser och påverkat debatten.

Yrkesfiskaren Martin Exel har använt ickekonventionella metoder för att få fiskare och politiker att agera, och Isabella Lövin vill förändra ramverken som till stora delar är grundorsaken till dagens problem – alldeles för många båtar i hav som inte längre kan producera all fisk som efterfrågas.

Låt oss hoppas att vi, i en nära framtid, lyckas mobilisera vår kollektiva förmåga att hantera problemen när efterfrågan på fisk är större än det hållbara utbudet. Vi behöver modiga forskare, industriföreträdare och politiker som vågar ta sig an

kommande kriser och outhärliga framtidshot. Föreningar av plastpartiklar i haven är ett tänkbart och sannolikt viktigt nästa område.

Superhjältarna som beskrivits här är alldeles vanliga människor. Vem som helst av oss kan faktiskt, med vilja och motivation, bidra till lite friskare hav. En fisk i taget. ■

LITTERATURTIPS

Knecht, G. Bruce, *Hooked. Pirates, poaching and the perfect fish*. Emmaus, Pa: Rodale Books, 2006.

Kurlansky, Mark, *Torsk – en biografi om fisken som förändrade världen*. Stockholm: Ordfront, 1999.

Lövin, Isabella, *Tyst hav. Jakten på den sista matfisken*. Stockholm: Ordfront, 2007.

Pauly, Daniel, *Five easy pieces. The impacts of fisheries on marine ecosystems*. Washington, D.C.: Island Press, 2010.

Daniel Pauly utnämndes 2003 av den inflytelserika tidskriften *Scientific American* till årets miljöforskare för sitt arbete med att dokumentera och analysera den kollapsande globala fiskeindustrin.

Mycket av makten att förbättra den rådande situationen ligger fortfarande hos politiker. EU är absolut sämst i klassen och den europeiska fiskeripolitiken en av de mest ohållbara på hela planeten.

Aktuellt: Hur ska barn skyddas mot vanvård?

I dagarna avslutar en mycket speciell statlig utredning sitt arbete. Vanvårdsutredningen har genom intervjuer med före detta fosterbarn och barnhemsbarn kartlagt övergrepp och försummelser i den sociala barnvården. Den är den första statliga utredning som tillvaratar barns egna berättelser, men vanvård har uppmärksammats tidigare och kommer säkert att diskuteras även i framtiden.

Av Johanna Sköld

Johanna Sköld är forskare med inriktning på barndomshistoria vid Institutet för Framtidsstudier, och var utredningssekreterare i den nys avslutade Vanvårdsutredningen.

Under fem års tid har Vanvårdsutredningen intervjuat 866 personer om olika former av övergrepp och försummelser då de var placerade i fosterhem eller på barnhem. Vanvården ska ha skett från 1920-talet och fram till i dag.

Det som framkommer i utredningen väcker fasa och förskräckelse, men är knappast någon nyhet. Redan 1897 genomfördes den första statliga utredningen om vanvård av fosterbarn. Då var det eländiga förhållanden som orsakade överdödlig-
het bland små fosterhemsplacerade barn som var i fokus. År 1934 avslöjade journalisten Else Kleen våld, pennalism och allvarliga försummelser på ett antal så kallade skyddshem – anstalter för kriminell eller ”asocial” ungdom. Hennes iakttagelser bekräftades året efter av en statlig utredning. Därefter har det kommit ett flertal utredningar och rapporter som belyst bristerna i den sociala barnvården.

Det finns både skillnader och likheter mellan vad utredningarna uppdragat under drygt hundra år. Bland annat uppmärksammades inte sexuella övergrepp i äldre tid, medan Vanvårdsutredningen (som startade 2006) konstaterar att 55 procent av de närmare 900 intervjuade personerna har berättat om sexuella övergrepp. Intervjupersonerna är sådana som upplevt vanvård och som själva hört av sig till utredningen, bör tilläggas.

Både den sociala barnvården och vad som är möjligt att diskutera har förvisso förändrats, men mycket är sig också förfärande likt. Trettioårsdebattens skildringar av skyddshemmet Norrgård, där pojkar misshandlades med piskor, högafflar och batonger samt tvångsmatades, påminner om berättelser som den aktuella Vanvårdsutredningen tagit del av från institutioner verksamma långt senare.

Dessvärre hör vanvården inte bara till det förflutna. Det reser frågor om hur barn och unga ska skyddas mot vanvård i morgon och längre in i framtiden.

Vad kan Vanvårdsutredningens informanter, som i de allra flesta fall växte upp under 1900-talet, lära oss om nyare generationers situation i familjehem, HVB-hem och SiS-institutioner? Och vad kan tidigare utredningar säga oss om hur besvärande information om missförhållanden hanteras när de når fram till allmänheten?

HVB och SiS är institutioner för barn i den sociala barnvården (i dag används inte begreppet barnhem). Hem för vård och boende (HVB) kan vara av skiftande slag: en del drivs som utvidgade familjehem (som tidigare hette fosterhem), andra har fler platser och är mer institutionslika. Statens institutionsstyrelse (SiS) är huvudman för de så kallade SiS-institu-

tionerna; här placeras man för sluten ungdomsvård i ungdomshem.

Under förra året var nära 25 000 barn och ungdomar placerade i dygnsvård, vilket betyder att de tillbringade minst ett dygn på institution eller i familjehem som är den vanligaste placeringsformen. Tendensen är att allt fler ungdomar i åldrarna 13–17 år omhändertas. Dagens sociala barnavård hanterar delvis andra problem än man gjorde under tidigt 1900-tal. Då placerades barn för att de var födda utom äktenskapet, för att föräldrarna var fattiga eller för att de helt enkelt hade svårt att ordna någon annan barntillsyn. Även om orsakerna till omhändertagande har förändrats sedan dess, består riskerna med att placeras i dygnsvård.

De vanvårdsutredningar vi känner från historien och från andra länder har tenderat att isolera problemen och lösningarna till just de placeringsformer som analyseras för stunden. Man har gjort sig enögd helt enkelt. På trettioalet drog Else Kleen slutsatsen att skyddshemmen hon besökte

var arenor för vanvård, och att fosterhem vore att föredra. I Australien har institutionsvården blivit så ifrågasatt att den i praktiken nästan upphört att existera. Där placeras barn i familjehem i stället.

Den nu aktuella svenska Vanvårdsutredningen är unik så till vida att den redogör för missförhållanden både i fosterhem och på institution. En tydlig slutsats blir att vanvård kan förekomma överallt, att det inte finns någon placeringsform som är immun mot vanvård. De flesta barn och unga som placeras i dag får troligtvis en bättre uppväxt och mer stöd än om de inte hade omhändertagits. Men för en del innebär placeringen en fortsatt utsatthet av samma slag som i deras ursprungliga hem.

En enkät till kommunerna som rörde åren 2008–2009 visade att en procent – eller nära 300 av de placerade barnen – misstänktes ha blivit utsatta för övergrepp eller annan vanvård under dessa två år. Enkäten, som genomfördes av den så kallade Upprättelseutredningen, fångade bara

En flicka ritade sin mamma på fönstret i Örby barnhem, Stockholm 1953.

Vid Vidkärrs barnhem i Göteborg, som en gång var bland de största i landet, restes på 1980-talet statyn "Ensam" av konstnären Margareta Ryndel.

På statyns sockel fanns en texttavla med orden: "Under åren 1935–1976 har många barn mött kärlek och omtanke på Vidkärrs barnhem och fått en god start i livet." Texten har upprört flera av dem som själva vuxit upp på Vidkärr, och på senare år har någon sett till att plocka bort inskriptionen.

Statyn har i stället blivit en symbol för dem som fick utstå vanvård på barnhem och i fosterhem. Samhällets styvbarn, en förening som arbetar för upprättelse åt vanvårdade, använder "Ensam" som sin logotyp.

SKulptUR: MARGARETA RYNDEL, 1987. FOTO: EVA EKERBLAD.

upp sådana fall som socialtjänsten fått kännedom om och som kommunerna själv valde att rapportera. Alla som utsatts för övergrepp utan att de själva eller någon annan slagit larm, eller som av någon anledning inte blivit trodda när de har berättat, finns inte med i siffermaterialet.

Människor som intervjuats av Vanvårdsutredningen har ofta vittnat om hur de under ett helt liv hållit sina minnen för sig själva, eller om hur de försökt få en lärare, granne, anhörig eller socialarbetare att se vad som pågick. Men hjälpen kom ofta för sent. Om den alls kom. Otaliga är berättelserna om hur rop på hjälp förvandlats till misstro och anklagelser riktade mot barnet självt. Att myndigheter varit senfärdiga med att agera sedan missförhållanden upptäckts, har också kunnat beläggas via journalanteckningar och annat arkivmaterial.

Barn och unga inom samhällsvården tillhör

samhällets lägsta skikt. De har låg status i relation till de vuxna som fått förtroendet att vårda dem. Särskilt svårt att bli trodd tycks det ha varit för barn som placerats hos personer med betydelsefulla befattningar eller gott anseende i lokalsamhället. Insikterna om att en placering i sig själv är en riskmiljö och att vanvård kan inträffa överallt, kanske där man minst anar det, är en viktig lärdom för framtiden.

Att avgöra vad som är bra eller dåligt för ett barn från ett längre perspektiv är förvisso svårt. Men forskare och professionella aktörer är i alla fall eniga om att det är olyckligt om ett barn omplaceras många gånger. Samtidigt visar både Vanvårdsutredningen och undersökningar av nyligen placerade ungdomar något annat, nämligen att många omhändertagna barn i praktiken omplaceras flera gånger under uppväxten.

Ibland kan förmågan att se den vanvård ett barn utsätts för skymmas av myndigheternas ambition

att erbjuda henne eller honom en varaktig och stabil boendesituation. I Vanvårdsutredningen finns exempel på hur myndigheterna låtit barn stanna i hem där grava missförhållanden upptäckts med hänvisning till att man har velat förskona barnen från ännu en separation. Det tycks med andra ord vara svårt även i dag att göra en allsidig bedömning av det enskilda barnets behov.

Fosterbarnsutredningen från 1897 riktade sökljuset mot myndigheternas bristande insyn i fosterhemmen. På den tiden fanns ännu ingen särskild lag som föreskrev vem som fick ta emot fosterbarn och hur barnen skulle vårdas. År 1902 fick Sverige sina första barnavårdslagar där fosterbarnsvården reglerades särskilt. Sedan dess har lagstiftningen gjorts om och reviderats ett antal gånger.

Men lagar följs inte alltid. Ett av Vanvårdsutredningens viktigaste budskap till regeringen drygt ett sekel senare är att lagens bestämmelser om tillsyn och säkerhetskrav måste efterlevas och kontrolleras bättre.

Vanvårdsutredningen har intervjuat många som varit placerade på samma barnhem och i samma fosterhem. Till stor del bekräftar de varandras berättelser, men det finns också skillnader. En del har haft en bra tid på ett ställe som någon annan beskriver som ett rent helvete. Barn är olika, de behandlas olika och som vuxna minns de och berättar olika saker. På barnhem eller HVB-hem kan de dessutom möta personal som förhåller sig till och behandlar barnen på skilda sätt. Att skilda beskrivningar av samma plats och samma tid inte motsäger varandra utan att båda kan vara giltiga, det är en viktig insikt.

Else Kleens avslöjanden om förhållandena på Norrgård 1934 följdes av tidningsdebatter, polisutredningar och rättegång där det diskuterades vem som talat sanning. Liknande debatter har i våra dagar blossat upp i Australien och Irland, länder som inlett upprättelseprocesser där ansvariga ställts inför rätta, och där man börjat betala ut ekonomisk kompensation till dem som drabbats av vanvård.

Hur en rättssäker upprättelseprocess låter sig göras, är nu en högaktuell fråga även i Sverige. Upprättelseutredningen har föreslagit att staten

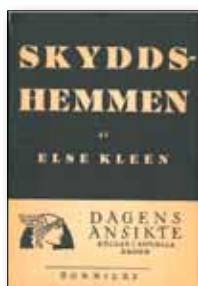
ska betala 250 000 kronor till offren för vanvård som ett erkännande av de drabbade och deras lidande, men regeringen har sagt nej.

Det negativa beskedet väckte genast stark kritik från många håll – vilket fick regeringen att öppna dörren för andra lösningar. Sista ordet är med andra ord inte sagt i denna känsliga fråga.

Begreppet rättssäkerhet är centralt i debatten. Regeringen anser att ersättningar inte kan betalas ut på ett rättssäkert sätt, då det är svårt att belägga vanvård genom dokumentation. Att det finns otaliga, likartade berättelser om vanvård som kan bekräfta varandra uppfattas inte som tillräcklig dokumentation.

När varken pengar eller rättsväsende är inblandade i en upprättelseprocess, riktas inte särskilt stor misstro mot berättelser av det här slaget. Kanske är det så att samhället endast orkar acceptera att offren ska få göra sina röster hörda så länge som det inte sker på bekostnad av skattebetalarna eller av enskildas rättssäkerhet.

Hur den framtida debatten om vanvård förs i Sverige påverkas därför troligen av hur upprättelseprocessen utvecklar sig. ■

LITTERATURTIPS

Kleen, Else, *Skyddshemmen*. Stockholm: Bonniers, 1936.

Sundell, Knut, Bo Vinnerljung, Cecilia Andrée och Eva Humlesjö, *Socialtjänstens barn. Hur många är de, vilka är insatserna, hur ofta återaktualiserar de och vad händer med dem i vuxen ålder?* Stockholm: Forsknings- och utvecklingsenheten, Socialtjänstförvaltningen 2004. (FoU-rapport 2004:4)

Upprättelseutredningen, *Barnen som samhället svek - åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården*. Betänkande av Upprättelseutredningen, Stockholm: Fritzes, 2011. (SOU 2011:9)

Utredningen om vanvård i den sociala barnavården, *Vanvård i social barnavård - slutrapport*, Betänkande av Utredningen om vanvård i den sociala barnavården. Stockholm: Fritzes, 2011. (SOU 2011:61)

i korthet

Krig med förhinder

Nej, det kom aldrig. Men det fanns där hela tiden under ytan – närvarande och frånvarande på samma gång. I Sverige var det kalla kriget förmodligen allra tydligast under 1980-talet, då en kärnvapenbestyckad sovjetisk ubåt gick på grund utanför Karlskrona. Många var oroade, medan andra inte märkte något alls.

Kriget som aldrig kom är författad av tolv skribenter med olika perspektiv. Vi får bland annat läsa om hotbilderna enligt media, Östersjön som järnridå, kalla krigets upprinnelse, samt hur vi bevarar dess spår för framtida generationer. Berättelserna handlar om det lilla Sverige inklämt mellan två supermakter, med ett svenskt perspektiv på en global konflikt vars effekter påverkar oss än i dag.

Kriget som aldrig kom. 12 forskare om kalla kriget. Red.: Andreas Linderöth, 2011.

FOTO: NOAA CORPS, COMMANDER RICHARD BEHN

48 meter höga monster

Ett fenomen som länge avfärdades som skepparhistorier är de så kallade monstervågorna. Sjömän har länge pratat om vågor som tornade upp sig som väggar, långt större än skepp och omgivande vågor. Men det var inte förrän 1995 som deras existens kunde bekräftas i samband med en mätning på en oljeplattform i Nordsjön.

Utmärkande för en monstervåg är att den är mer än dubbelt så stor som den genomsnittliga våghöjden hos den högsta tredjedelen av vågorna närmast intill. Monstervågor kan bli upp

till 50 meter höga på öppet hav samtidigt som de omgivande vågorna är 10–15 meter.

Den största uppmätta monstervågen var 48 meter hög och träffade 1985 fyrstationen Fastnet på Fastnet Rock utanför Irlands södra kust.

Fenomenet kan inte förklaras med klassisk vågteori, utan kräver icke-linjära ekvationer. Det finns en modell som, enkelt uttryckt, visar hur monstervågen ”lånar” energi från omgivande vågor och växer på deras bekostnad.

Källa: Wikipedia.

”Havet har varken mening eller förbarmande.”

Anton Tjechov: novellen Gusev, 1890.

Badat i somras?

Kanske har du svält några ofrivilliga klunkar under sommarens bad i havet. I så fall bör du veta att en genomsnittlig liter havsvatten vid ytan bland annat innehåller 0,73 mikrogram nickel, 0,29 mikrogram bly och 16 mikrogram av mjukgöraren DEHP. Sötvatten tycks vara något, men inte

särskilt mycket, hälsosammare än havsvatten.

Ämnena som skvalpar omkring i havet är i vissa fall hormonstörande och i andra cancerframkallande. De kan också förknippas med allergier, autism och nervskador.

Dessutom innehåller havsvattnet upp till 400 mikroskopiskt små plast-

partiklar och syntetfibrer per liter. En del av mikropartiklarna återförs till torra land, med fiskar som fått i sig dem som föda. Slutligen hamnar partiklarna på våra mattallrikar.

Källa: Isabella Lövin, Kallsupen full av skit. *Aftonbladet*, 16 juni, 2011.

Mer om havet?

Den matnyttiga webbsidan *havet.nu* presenteras av Havsmiljöinstitutets enheter vid Umeå, Stockholms och Göteborgs universitet, samt Linnéuniversitetet i Växjö. Sidan är en liten guldgruva. Här finns all upptänklig information om till exempel havets tillstånd, aktuell forskning och hur havet faktiskt fungerar.

Hemsidan är rikt illustrerad med tilltalande bilder och erbjuder dessutom möjlighet att ladda ned aktuella rapporter.

Goda föräldrar?

Det föräldraskap vi spontant uppfattar som en naturlig och ursprunglig relation är i hög grad påverkat av tid, plats och sociala villkor.

Historiker och samhällsvetare visar hur normer, politik och lagstiftning förändrats de senaste hundra åren. Vad som utgör ett gott föräldraskap och vilka politiska instrument som behövs för att skapa goda mödrar och fäder, det är frågor under ständig omprövning.

I dagarna kommer en antologi som fokuserar just på föräldraskapets politik.

Helena Bergman, Maria Eriksson och Roger Klinth: *Föräldraskapets politik*. Stockholm: Institutet för Framtidsstudier/Dialogos förlag, 2011.

Quicksave räddar liv

Åsa Magnusson har fått pris som årets kvinnliga uppfinnare 2011. Det var när hon gick en livräddningskurs som hon insåg hur svårt det är att rädda liv med traditionell utrustning – och som hon fick idén till Quicksave.

Quicksave är förpackad i en liten påse. Det gör att livräddaren kan använda båda armarna under simningen, och tillåter att man dyker med den. Man fäster den ouppblåsta livbojen runt den drunknandes kropp, rycker till och fyller den med luft – det är allt som behövs för att få en fullt fungerande flytväst.

Priset utdelades av Svenska uppfinnareföreningen, och på Youtube kan den nyfikna läsaren se hur Quicksave fungerar.

Fiskpinnens resa

1. Torsken fångas i Nordostatlanten och fryses direkt på båten.

1 Dag, 0 mil

2. Den frysta torsken fraktas via Ålesund till Rotterdam där den lastas på en båt till Kina.

3 Dagar, 300 mil

3. Torsken anländer till Qingdao, lastas på lastbil och körs till fiskfabriken. Den tinas, fileas, packas

och fryses om i block. Torskblocken lastas på ett fryscontainerfartyg för återfärd till Europa.

38–40 Dagar, 2 660 mil

4. Torsken kommer till Rotterdam efter 35 dagar till havs.

75 Dagar, 4 220 mil

5. Torsken körs med bil till Findus anläggning i Boulogne-Sur-Mer, Frankrike. Där delas blocken och blir fiskpinnar som paneras, förfriteras och packas.

77 Dagar, 4 250 mil

6. Fiskpinnarna lastas på bil och körs till Sverige.

78 Dagar, 4 410 mil

7. Fiskpinnen kan hamna på ditt middagsbord.

Total restid: 80 dagar

Källa: Karin Ahlborg, *Aftonbladet*.

Havet och kulturerna

Den brittiska antropologen John Mack har i boken *The sea. A cultural history* närmat sig havet från ett historiskt, jämförande, globalt och anti-eurocentriskt perspektiv. Hur har olika kulturer och tider förhållit sig till havet? Vilken roll har havet spelat i olika kulturmöten? Hur har livet på havet tacklats och gestaltat sig? Varför anses kvinnor föra otur med sig på sjön?

Dessa och andra frågor får svar i en brett upplagd och samtidigt djuplodande studie av det annars så svårfångade Stora blå.

John Mack: *The sea. A cultural history*, 2011.

I oktober 2011 är det trettio år sedan den ryska ubåten U137 grundstötte utanför Karlskrona. Urban Lundberg återvänder här till den svenska ubåtsfrågan och till historien om hur utrikespolitik blev en het inrikespolitisk potatis under 1980-talet.

Essä: Vad var det egentligen som hände under ytan?

”Vad ligger bakom påståendena om massiva ubåtskränkningar av svenska vatten under 17 års tid och den ubåtsjakt som kostat skattebetalarna 3,5 miljarder kronor utöver marinens

fasta budget?” Så inleds boken *Ubåtsfrågan* (1999) som redovisar fakta kring 1980-talets ubåtskränkningar. Boken fick hyggligt genomslag, och många journalister har använt den för att raljera över minskar, sjunkbombade stenrösen och felkopplade minslingar.

Ubåtsfrågan förtjänar att ställas på nytt. Men vill man förstå den i sin helhet räcker det inte att försöka separera sant från falskt i rapporterna om främmande undervattensverksamhet. Den gäller också att se dess politiska betydelse, varför de inblandade agerade som de gjorde. Varför kränkningarna fick ett sådant genomslag i media. Hur de användes för allt från att befordra Carl Bildts karriär till att obstruera Olof Palmes utrikespolitik.

Diskussionen bör, menar jag, lokaliseras till glappet mellan otillräckligt faktaunderlag och hur aktörerna hanterade detta. Fördelen med infallsvinkeln är att det inrikespolitiska spelet kring ubåtarna är åtkomligt för historiska undersökningar.

Försvars- och säkerhetspolitik bygger mestadels på antaganden och förväntningar. I dessa sammanhang har föreställningar om hotet från Ryssland haft central betydelse. Carl Bildts ”vem vet hur ryssar tänker” när han skulle förklara diverse oförklarligheter runt U 137:s grundstötning 1981 ligger i linje med vår bild av det ryska hotet.

I brist på fakta är det lätt hänt att exotisering får ersätta analys. Inget konstigt med det. Systemskillnaderna mellan Sverige och Sovjetunionen/Ryssland har legitimerat en säkerhetspolitisk utblick mot öst som är högst begriplig med tanke på Sveriges geopolitiska läge och ett avlägset förflutet av krig och konflikt. Dessutom var det trots allt en

sovjetisk ubåt som parkerade utanför Karlskrona. Oberoende av om det rörde sig om ett medvetet intrång eller inte, aktiverades gamla föreställningar när U 137 grundstötte i Gåsefjärden.

Men för att på allvar förstå ubåtarnas närvaro i svensk inrikespolitik måste mer än ”rysskräcken” till. Socialdemokratins utrikes- och säkerhetspolitik hade på 1960- och 1970-talen kännetecknats av aktivism på neutralitetens grund. En rimlig hypotes är att ubåtsfrågan fick sin samtida sprängkraft därför att aktivismen nu blev starkt ifrågasatt.

Hypotesen bygger på tre antaganden. För det första att neutralitetspolitiken var en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för den utrikespolitiska roll Sverige tog på sig under kalla kriget. För det andra att denna roll – som ofta förknippas med Olof Palmes internationella engagemang – var en förlängning av inrikespolitiken. Utrikespolitiken hade alltså socialdemokratisk prägel. För det tredje att ubåtsfrågan bidrog till att underminera den konsensus som traditionellt omgärdar utrikes- och neutralitetspolitiken. Många hade mycket att vinna på ”utrikespolitikens inrikespolitisering”.

Därmed inte sagt att ubåtsfrågan kan reduceras till ett medvetet politiskt projekt, endast att man bör beakta dess vidare betydelse. Att media, försvarsmakten och den politiska högern ville hålla frågan vid liv innebär inte att dessa aktörer samordnade sig. Däremot begränsades handlingsutrymmet för de socialdemokrater som hade att hantera ubåtskränkningarna som politisk fråga.

Minsta ”optiska observation” blev föremål för en massiv tolkningsverksamhet. Slarviga uttalanden från militären gav braskande rubriker om specialutbildade ryska spetsnas-förband med uppdrag att kullkasta den svenska demokratin.

Av Urban
Lundberg

Urban Lundberg är historiker och forskare vid Institutet för Framtidsstudier.

FOTO: THOMMY BERNQUIST/SYSVENSKAN-IBL

Ubåten U137 dras av från grundet i Blekinge skärgård, hösten 1981.

Den politiska högern använde ubåtarna för ett närmande till Nato. För officerskåren underströk båtarna vikten av ett starkt försvar. Gemensamt för aktörerna var att agerandet kunde rättfärdigas med hänvisning till hotet från öst.

Ubåtarna öppnade för undertryckta perspektiv i utrikesdebatten, och en opinion skapades för vilken neutraliteten blev en hämsko. Sverige borde ta ställning i stormaktskonflikten fullt ut och även säkerhetspolitiskt erkänna sig som västerländsk demokrati. Nu förblev Sverige neutralt. Men ubåtarna begränsade neutralitetspolitiken och gjorde den alltmer svårhanterlig som plattform för en aktivistisk socialdemokratisk utrikespolitik.

För Olof Palme personligen blev detta särskilt kännbart. Hans arbete för nedrustning och gemensam säkerhet, bland annat inom den så kallade Palmekommissionen, förutsatte att stormakterna respekterade neutraliteten. Att Sovjet trots försäkringar om motsatsen verkade fortsätta sina övergrepp på Sveriges suveränitet minskade hans politiska trovärdighet. Hans internationalism, tidigare en tillgång, kunde nu beskrivas som naiv eller skadlig.

Hur kunde han känna förtroende för personer som samtidigt beordrade militära provokationer mot svenskt territorium? Hur kunde Olof Palme ena dagen föra vänskapliga samtal med

sovjetregimen för att nästa dag låta militären sjunkbomba dess ubåtar?

Ubåtsfrågan i svensk politik ackompanjerades av tidens sedvanliga fixering vid Palmes person. Jag vill nästan hävda att spelet kring ubåtarna är omöjligt att förstå utan att beakta detta fenomen. Försöken att fånga Palmes speciella natur blev en del av analysen och han själv en del av ubåtsproblemet. Hans ”komplicerade psykologi”, ”tve tydiga lojaliteter”, ”maktfullkomlighet” och ”dolda agenda” ansågs stå i vägen för en lösning.

Vad Olof Palme själv ansåg om ubåtarna är svårt att veta. Mitt eget intryck, efter en omfattande genomgång av intervjuer, tal och artiklar, är att han inte kände någon större entusiasm över Ubåtskyddskommissionens rapport 1983, där Sovjetunionen pekades ut på i dag erkänt svaga grunder.

Palme hade svårt att acceptera att företrädare för den sovjetiska regimen skulle spela med dolda kort, och därmed lyckades mindre tvehågsna aktörer gripa initiativet i ubåtsfrågan. Nu gav han sig inte utan strid. Pressklippen tyder på en omfattande opinionsbildning till försvar för den egna ståndpunkten och för neutralitetslinjen. Men i denna kamp blev ubåtarna ett vapen i motståndarnas händer. Även om den utrikespolitiska striden levde sitt eget liv och kan föras tillbaka på gamla motsättningar i svensk politik, fick den en allvarlig inramning av militärens ökade beredskap, den sensationslystna journalistiken och vanliga medborgares oro för ryssen.

Med undantag för U 137 vet vi fortfarande inte med säkerhet om sovjetiska eller andra ubåtar verkligen kränkt svenskt territorium. En nutida diskussion borde därför handla mer om händelserna på land än om vad som rörde sig under ytan – minkar, fritidsdykare eller annat.

När ubåtarna i mitten av 1990-talet upphörde med sina besök i svenska farvatten – eller i svensk offentlighet – hade Sverige genom kalla krigets slut och medlemskapet i EU förlorat sin neutrala position mellan två kärnvapenbärande block. Frågan om ”oidentifierbara undervattensobjekt” i Stockholms skärgård var inte längre lika viktig att besvara. ■

Framtider | Tidskrift från Institutet för Framtidsstudier

Prenumerera på Framtider – 4 nummer 100 kr!

Mejla namn och adress till:

order@framtidstudier.se

eller ring 08-402 12 00.

Institutet för Framtidsstudier Forskningsrapporter

- *Humanisterna och framtidssamhället* (2011/1).
- *Who cleans the welfare state? Migration, informalization, social exclusion and domestic services in Stockholm*, Anna Gavanas (2010/3).
- *Omvärldsanalys – till vilken nytta?*, Torbjörn Lundqvist (2010/2).
- *Ubikvitär framtid? IT-perspektiv på stat och samhälle*, Markus Gossas och Torbjörn Lundqvist (2010/1).
- *Skogens kontroverser. En studie om plats och politik i norra Sverige*, Karin Beland Lindahl (2009/3).

- *What Future for Social Investment?*, red. Nathalie Morel, Bruno Palier och Joakim Palme (2009/2).
- *European Social Models. Protection and Inclusion*, Joakim Palme, Kenneth Nelson, Ola Sjöberg och Renate Minas (2009/1).

Institutet för Framtidsstudier i samarbete med Dialogos förlag | Serie Framtider

- *Den rimliga integrationen*, Ludvig Beckman (2011).
- *Barnen och välfärdspolitiken. Nordiska barndomar 1900–2000*, Astri Andersen,

- Ólöf Gardarsdóttir, Monika Janfelt, Cecilia Lindgren, Pirjo Markkola och Ingrid Söderlind (2011).
- *Frivillig barnlöshet*, red. Kristina Engwall och Helen Peterson (2010).
- *Förlorad kontroll. Den ifrågasatta framstegstanken*, Bernt Skovdahl (2010).

Institutet för Framtidsstudier | Serie Framtidens samhälle (2006–2008)

- *Fjorton perspektiv på framtiden. Samhälls- och humanvetenskapliga framtidsstudier*, red. Susanne Alm och Joakim Palme (2008).
- *Att göra historia. Vänbok till Christina Florin*, red. Maria Sjöberg och Yvonne Svanström (2008).
- *Den digitala framtiden*, Bernt Skovdahl (2008).
- *Framtiden – om femtio år. Global utveckling och ruralt-urbant i Norden*, Janken Myrdal (2008).
- *Hälsa – makt, tolkning, styrning*, red., Kristina Engwall, Magdalena Bengtsson Levin och Stefanie von Schnurbein (2008).
- *Sverigebilder. Det nationellas betydelser i politik och vardag*, red. Urban Lundberg och Mattias Tydén (2008).
- *Mellan folkbildning och fonderad-givning. Nya perspektiv på pensions-systemet*, red. Urban Lundberg (2007).
- *Sverige i världen – att vända faran till fördel. Åldrandets många möjligheter*, Thomas Lindh (2007).
- *Friskolorna och framtiden. Segregation, kostnader och effektivitet*, red. Anders Lindbom (2007).
- *Staten som vän eller fiende? Individ och samhälle i svenskt 1900-tal*, Marika Hedin, Urban Lundberg, Jens Rydström och Mattias Tydén (2007).
- *Den självstyrande medborgaren? Ny historia om rättvisa, demokrati och välfärd*, red. Christina Florin, Elisabeth Elgán och Gro Hagermann (2007).
- *Children's Work in Everyday Life*, red. Kristina Engwall och Ingrid Söderlind (2007).
- *How Migration Can Benefit Development*, red. Kristof Tamas och Joakim Palme (2006).
- *Den kreativa staten. Framtidspolitiska tendenser*, red. Torbjörn Lundqvist (2006).
- *Sustainable Policies in an Ageing Europe. A Human Capital Response*, red., Thomas Lindh och Joakim Palme (2006).
- *Labour Migrants Unbound?*, Kristof Tamas och Rainer Münz (2006).
- *Kommunal samverkan och statlig nätverksstyrning*, Markus Gossas (2006).

För beställningar och information om utgivningen:

www.framtidstudier.se order@framtidstudier.se 08-402 12 00

”Att lyckas någorlunda i skolan är ytterst betydelsefullt för människors livschanser som vuxna”

På vilket sätt påverkar barndomen människors livschanser i vuxen ålder? Det är den centrala frågan i Olof Bäckmans forskning. Han är sociolog och intresserar sig för hur sociala problem och olika typer av resursbrister i uppväxtmiljön fortsätter att påverka individer senare i livet.

Olof Bäckman arbetar med stora datamaterial där individer med hjälp av intervju- och registerinformation kan följas under lång tid. Här finns uppgifter om allt från föräldrars inkomst, arbetslöshet och sociala problem under barndomen, via skolgång och problem under ungdomen, till egen inkomst och arbetslöshet, men även

sjukdom och dödlighet.

– Att lyckas någorlunda i skolan är mycket betydelsefullt för människors livschanser som vuxna. Och eftersom skolmisslyckanden är starkt förknippade med särskilt ekonomiska problem i ursprungsfamiljen, spelar barndomens förhållanden stor roll för chanserna till ett gott liv i framtiden, säger Olof Bäckman.

Olof undersöker också välfärdsstatliga institutioners funktionssätt och effektivitet i olika länder. Till exempel visar sig så kallade tvåförsörjarsystem, som uppmuntrar båda föräldrar att förvärvsarbeta, mer effektivt kunna bekämpa barnfattigdom än mer traditionella system där

mannen förvärvsarbetar och kvinnan står för barnomsorgen.

I ett annat projekt jämför Olof Bäckman och hans kollegor hur utbildningssystemet fungerar i fyra nordiska länder, med särskilt fokus på ungdomars etableringschanser på arbetsmarknaden. Studier av detta slag kan bli ett viktigt underlag inför framtida reformer av gymnasieskolan, menar han.

– Vår forskning pekar på att man inte kan förvänta sig några större förbättringar av genomströmningen i gymnasieskolan som en följd av det lärlings-system som nu införs i Sverige. Liknande system i Danmark och särskilt Norge har stora problem på den punkten. ■

FOTO: IF/BILD.

Institutet för Framtidsstudier har närmare femtio forskare knutna till sig. Här får du bekanta dig med sociologen Olof Bäckman som bland annat forskar om barndomens betydelse för människors vuxenliv.

Musik Tema för Framtider nr 4/2011

Under antiken ansågs musiken vara de sju fria konsternas renaste uppenbarelseform. Och i dag spelar musiken en central roll på många olika samhällsarenor. I nästa nummer av *Framtider* speglas några av musikens uttrycksformer, och musikens relation till samhället analyseras.

Ur innehållet:

- Musikbranschens omvandlingar – skivbolag i förändring
- Musik som statusmarkör
- Kvinnors villkor på den elektroniska musikscenen
- Musikterapi – dess användning i dag och potential i framtidens vård
- Musikbruk – tendenser och förändringar
- Popmusik, samhälle och politik

Numret finns hos prenumeranterna den 2 december.

Tema hav

Hotad biologisk mångfald. Kerstin Johannesson diskuterar en haltande förvaltning | Medelhav eller ishav? Annika E. Nilsson om uppvärmningen i Arktis | Svårstoppat sjöröveri. Stefan Amirell ser inget slut på piraternas härjningar utanför Somalia | Universalmaterialen som blev till giftig soppa. Daniel Hansson om plastskräpet i våra hav | Sjöfartens roll för ekonomisk integrering. Leos Müller lyfter fram en osynlig del av vår historia | Havens superhjältar – kan de rädda framtiden för fisket? frågar Henrik Österblom | Dessutom: Johanna Sköld i *Framtider Aktuell* om den nya statliga Vanvårdsutredningen och Urban Lundberg i *Framtider Essä* om vad som händer under den politiska ytan när U137 grundstötter.

Framtider är en populärvetenskaplig tidskrift
från Institutet för Framtidsstudier